

ANTANAS BARANAUSKAS

„SLIDŽIU KELIU Į NEPAŽĪSTAMĄ PASAULĮ“

Antanas Baranauskas gimė 1835 m. sausio 17 d. Anykščiuose¹. Būsimasis poetas krikšto dokumentuose buvo įrašytas Baranausko pavarde, o jo tėvas, gimęs 1802 m. gegužės 23 d. – Bernardo Barono². Pats Baranauskas savo sekretoriui pasakojęs, kad jo senelis buvęs baudžiauninkas, kažkur iš Užnemunės, pabėgęs nuo savo pono. Jis vadinęsis Barnabinsku. Dėl jo kitaip pasiūtų kailinių su atversta apykakle anykštėnai jį praminę Baronu³. Todėl Anykščių bažnyčios metrikų ir Anykščių miesto žemių inventorinėse knygos poeto broliai, tėvai ir seneliai buvo vadinami dar ir Bernadickais, Bernadinskais ar Barnabinskais, XX a. jau beveik išnykusiomis pavardėmis⁴. Poeto brolis Jonas pasididžiudavęs, kad jų senelis dar tebeturėjęs kažkokius ypatingus popierius, juos rūpestingai saugojęs, bet gaisro metu sudegę, o žmonės kalbėję, kad jis palikuonis nuo Voluinės kilusių bajorų⁵. Tarnybinėse anketose Baranauskas patvirtino savo valstietišką kilmę⁶. Anykščių miestelio inventorinėse knygos įamžinta ne tik poeto senelių, tėvų ir brolių vardai ir pavardės, bet ir šeimos socialinė būklė. Anykščių klebonijos žemių 1801 m. inventoriuje paminėtas Jurzdike prie bažnyčios gyvenęs poeto senelis Jonas Baronas. (Ankstesniuose 1784, 1788, 1789 metų Anykščių miestelio ir bažnytinių žemių inventoriuose nei Barono, nei j juos panašių pavardžių nėra.⁷) 1803 m. inventoriuje nurodytas Jono Barono amžius 45 metai, jo vienerių metų sūnus Jonas, būsimasis poeto tėvas, dukterys – Barbora ir Ieva, o žmona neminima. Baranausko seneliui 1805 m. mirus (vos 48 m. amžiaus ir tą pačią dieną palaidotas⁸), Elzbieta Baronienė užsiėmė užkurį – 1806 m. inventoriuje sodybos šeimininku įrašytas Elzbieta vedęs Andrius Steikūnas. Šioje senelių sodyboje išvydo pasaulį ir poetas.

Antanas Baranauskas gimė Anykščių miestelio dalyje, vadinamoje Jurzdiku prie bažnyčios, t. y. bažnytinės jurisdikcijos, arba bažnyčiai priklausiusių žemių valdoje. Anykščių valdžios dvaro 1830 m. inventoriuje nurodyta dešimt miestelio gatvių: Dvaro, Senojo malūno, Didžioji, Galinė, Įvažiuojamoji, Žydų (arba Bajorų), Žydų turgaus, Didžiadvario⁹. Anykščių miestelis Baranausko laikais buvo jau seniai praradęs kadaise net dukart jį gynusias Magdeburgo teises, kaimyninius Ukmergę ir Panevėžį

¹ CVIA. – F. 669. – A. 1. – B. 772. – L. 164; ABLK. – P. 352.

² CVIA. – F. 669. – A. 1. – B. 215. – L. 5.

³ Laukaitis J. Iš atsiminimų apie vyskupą A. Baranauską // Tiesos kelias. – 1935. – Nr. 3. – P. 168.

⁴ Inwentarz probostwa Onyksztyńskiego ... w r. 1801 // MABR. – F. 43–5410. – L. 2; ABLK. – P. 353; Kopia inwentarza dóbr plebana Onyksztyńskiej roku 1803 // CVIA. – F. 525. – A. 8. – B. 850. – L. 11; ABLK. – P. 353; Kopia [...] roku 1806 // CVIA. – F. 525. – A. 8. – B. 859. – L. 5–6; ABLK. – P. 354; Inwentarz dóbr plebanii Onyksztyńskiej // CVIA. – F. 525. – A. 8. – B. 862. – L. 9; Inwentarz dóbr beneficalnych Uniwersytetskich Onykszt, 1817; 1823 // CVIA. – F. 525. – A. 8. – B. 864. – L. 8–9; B. 863. – L. 2–3; ABLK. – P. 354–355; Инвентарь казенного местечка Оникшты... 1856 I. // CVIA. – F. 525. – A. 2. – B. 845. – L. 22–23; ABLK. – P. 355; Lebionka J. A. Baranausko kilmės ir pavardės klausimu // Literatūra. – 1982. – T. 24 (1). – P. 66.

⁵ Biržiška M. Antanas Baranauskas // Lietuviškoji enciklopedija. – T. 2. – P. 1158.

⁶ Формулярный список о службе капеляна и преподавателя Римско-католической Духовной Академии священника Антона Барановского за год, 1865 // CVIA. – F. 669. – A. 3. – B. 910. – L. 18–21. Формулярный список о службе Епископа-Суффрагана Тельшевской или Самогитской Римско-католической епархии Антона Иванова Барановского за 1884 год. // ЦГИАЛ. – Ф. 821. – О. 125. – Д. 3171. – Л. 6–8; Формулярный список о службе Епископа-Суффрагана Тельшевской или Самогитской Римско-католической епархии Антона Иванова Барановского за 1886 год. // CVIA. – F. 669. – A. 3. – B. 2232. – L. 40–42.

⁷ Inwentarz Plebanii Onyksztyńskiej // MABR. – F. 43–5410. – L. 13–35.

⁸ CVIA. – F. 669. – A. 1. – B. 215. – L. 192.

⁹ CVIA. – F. 525. – A. 3. – B. 4336.

pranokusio miesto savivaldą ir ribas, ir, svarbiausia, laisvų žmonių privilegijas, atpalaidavusias nuo visų pareigų ir duoklių bažnyčiai ir dvarui¹⁰. Ilgainiui sunykęs miestelis perėjo bažnyčios valdoms. 1805 m. caro valdžios paskirti Vilniaus universitetui, Anykščiai buvo atitekę įžymiajam astronomui M. Počobutui, bet jam atsisakius, miestelį vėl valdė klebonija. 1823 m. Vilniaus universitetas iš Anykščių gavo 4120 rb.¹¹ XIX a. viduryje Anykščių valsčiaus valdybai priklausė 1959 gyventojai¹².

Antano Baranausko tėvai, valstybiniai, arba karališkieji, valstiečiai, priklausydami valdžios dvarui, gyveno lengviau negu privačiųjų dvarų baudžiauninkai. Pastaruosius anykštėnai pravardžiuodavo vergeliais, o baudžiamą vadino vergija. Tačiau poeto tėvai ilgai gyveno patėvio A. Steikūno sodyboje¹³ – tik 1839 m. labai lengvomis sąlygomis kone pusvelčiui jie įsigijo nuosavą ūkį su griūvančiais trobesiais Užupiečiuose dešiniajame Šventosios krante¹⁴. Keldamiesi iš senelių sodybos Jurzdike, jie atsigabeno be pjūklo suręstą klėtį, kurios viršstaktėje iš lauko pusės išpjauta 1826 m. data¹⁵.

Naujakurių trobesiai buvę tokie prasti, kad vaikai neatskirdavę gurbo nuo gryčios. Kaip ir visi Užupiečių valstiečiai Baranauskai dirbo 12 dešimtinių prastos žemės, pjovė 5 dešimtines prastų pievų ir dešimtinę dar prastesnių balų¹⁶.

Užtat nuo sodybos atsiverdavo Anykščių apylinkės – kilpomis vingiavo Šventoji, bangavo baltytėlaičio smėlio kalnai ir kalneliai, dunksojo šilai ir šileliai. Vaizdinga ir jauki Aukštaitijos žemė nuo pat mažumės ugdė žmoguje harmonijos būtinybę, segė fantazijos sparnus. Čia užaugo A. Baranauskas, A. Strazdas, A. Vienažindys, J. Biliūnas, J. Tumas-Vaižgantas, A. Vienuolis. „Už upės į rytus – miškai Niūronių, Pavarės, Stakių <...> Ne Rumšiškėse, raštininkų mokykloje, ne Vainute, ne Skuode, ne Varnių seminarijoj ir ne Peterburgo dvasininkų akademijoje išėjo Antanas Baronas poetų mokyklą, – tvirtino A. Vienuolis, – o šitame Eglėkalny, ganydamas Užupiečių bandą. Specializavosi gi poetas Anykščių šilely – Gamtos meno akademijoj.“¹⁷

Poeto tėvas Jonas Baranauskas, šviesus ir raštingas žmogus, dirbo Anykščių valsčiaus valdyboje mokesčių rinkėju. Jis buvęs labai lėtas, užsidaręs, nekalbus. Vaikai jo bijodavę. Tačiau širdį turėjęs jautrią. Sekmadienių vakarais jis mėgdavęs balsu skaityti šventųjų gyvenimus ir skaitydavęs ligi susigraudinimo. O tada užsikniaubdavęs ant stalo ir balsu pravirkdavęs¹⁸. Šiaip ūmų ir griežtą, jį mokėdavo palenkti motina, švelnios sielos, geraširdė, nuolanki moteris. Teklė Baronienė garsėjo ir gražiais veideliais, ir kaip geriausia Anykščių bažnyčios „kantarka“. Poeto motinos maldaknygė su jos pačios pasirašyta pavarde: „Šitoj knyga priguli unt Tekliu Baronieni Anykščiuos až upes tebesaugoma Baranausko klėtelėje.“¹⁹ Poetas ją visą amžių vadino motute ir ilgiausiai minėjo, kaip ji rytais žadindavo ir „in prieglobstį prisispausdama ir meiliai bučiuodama lietuviškai čilbino“, „lietuviškai lyliavo“. Antanas Baranauskas augęs trečias iš eilės kartu su broliais Jonu, Juozapu, Anupru ir seserim Rozalija. Žmonės negalėdavę

¹⁰ Daukantas S. Surašas diplomatų // VUBR. – B. 55. – L. 28; LLTIR. – S. D. 69, Anykščiai. – P. 63.

¹¹ Bieliński J. Uniwersytet Wileński. – Kraków, 1899–1900. – T. 1. – P. 376.

¹² Ковенская губерния / Составитель Афанасьев Д. – Петербург, 1861. – P. 5.

¹³ Anykščių miestelio 1834 m. inventoriuose išvardinta A. Steikūno sodybos gyventojų pavardės, inventorinės 4 vyrų ir 4 moterų „dūšios“, žemės dydis (3 margai 1 valakas), sodyba (troba, 2 svirnai, 4 tvartai, 1 klėtis, 1 klėtelė), gyvuliai (2 arkliai, 3 jaučiai, 3 karvės, 1 veršis, 2 ožkos, 6 avys, 4 kiaulės (Inwentarz Dóbr Oniksz Roku 1834° na Gruncie Sporządzony // MABR. – F. 43–5413. – L. 10). Net ir 1850 m. spalio 2 d. reviziniame Anykščių kaimo valdybos sąrašė tebeiminima, kad Jurzdike prie bažnyčios gyveno ir Jono Barnabinsko šeima. Ten išvardyta jo žmona Teklė, duktė Rozalija ir sūnūs Jonas, Antanas, Juozapas, Anupras ir Jurgis (ABM, 256 (kopija)).

¹⁴ Baranauskas A. Jaunos vyskupo A. Baranausko dienos // Draugija. – 1907. – Nr. 2. P. 104.

¹⁵ Klėtelės statybinių konstrukcijų tyrinėjimai tvirtina, kad ji 1826 m. galėjo būti perstatyta iš seno pastato (Daunys S. Antano Baranausko klėtelė naujų tyrimų šviesoje // ABLK. – P. 193–203). Klėtelė ilgainiui susilaukė Baranausko klėtelės vardo. Joje įkurtas poeto memorialinis muziejus.

¹⁶ Praslinkus septyniolikai metų šeimos ir turto situaciją (du suaugę, šeši vaikai, gryčia, penki ūkiniai trobesiai, 1 arklys, 2 jaučiai, 3 karvės, 4 kiaulės, 8 avys) liudija 1856 m. Anykščių miestelio inventoriaus aprašas (CVIA. – F. 525. – A. 2. – B. 845. – L. 22–23).

¹⁷ Vienuolis A. Iš atsiminimų apie Baranauską // Iš mano atsiminimų. – V., 1957. – P. 231–232.

¹⁸ Vailokaitis J. Šis tas prie vyskupo Ant. Barono biografijos // LKLİBR. – F. 1–617.

¹⁹ Pažymint neraštingumą XIX a. Vilniaus gubernijoje, pastebėta: „Mums neteko matyti valstietės bažnyčioje su maldaknyge“ (Виленская губерния / Сост. А. Корева. – С. Петербург, 1861. – P. 580).

atsiklausyti, kaip gražiai giedodavęs vyresnysis brolis Jonas. Jis rašto pramokęs ir būsimąjį poetą. Jaunesnysis Anupras vėliau, pagerėjus sąlygoms, mokėsi Panevėžio gimnazijoje.

Antanas vaikystėje nepasižymėjęs stipria sveikata, nelabai sekėsi ūkio darbai, anot brolių, buvęs nevikrus, netikęs, apsilaidėlis. Namiškiai jį pravardžiuodavę nevaleika, šlapalu, smalaūsiu (kad nevalyvas, nosies nenusišluostęs, apšepęs, apibrizgusiom vyžom). Atsikirdamas būsimasis poetas užtraukdavęs:

Oi tu smala, smalaūsi,
Kam tu gaudai mano žūsj?
Mano žūsis tiktai viena,
O tu gaudai trečia diena...

Kad nuolat kažką murmėdavo, pusbalsiu traukdavo savo pramanytas daineles, piemenys jį pravardžiuodavo Jurkštu. Iš tų pravardžių vėliau poetas sudėjo slapyvardį Jurkštas Smalaūsis, kuriuo pasirašė savo kūrinius L. Ivinskio kalendoriuose. Užtat anksti jis ėmė pranokti savo bendraamžius – pramuštgalvis, nežabotos fantazijos vaikas, piemenų vadas ganyklose, sugebąs juos suvilioti, užgaišinti ir paklaidinti Anykščių kloniuose ir raistuose. Vienas pirmųjų Baranausko eilėraščių „Mažų dienų nutikimai“ pasakoja apie piemenavimo metų „didžius prispaudimus“, žuvavimo, grybavimo aistras ir tėvo raudono diržo pedagogiką:

Kaip ožka karklyną,
Taip mes pušyną:
Kai tik pamato,
Tuoį barzdą krato,
Kad tik graužt karklo gautų,
Šilą išvydę,
Upę perbridę –
Eime, Juozap, grybautų!

Eik šiuo kraštu iš tykėlio,
Žiūrėk, ut už eglynėlio
Auga ūmėdė,
Štai kiauliaubūdė,
O va baravykas!
Ut kur paąžuolis...
Štai kiškio guolis –
Tik škada*, kad dykas!

Tai kad mes kiškį pagautum,
Parnešę namo papjautum –
Tai mum pagirtų,
Jukos išvirtų –
Joj pipirai, imbirai!
Tai būt gardumo
Kiškio riebumo –
Tai būt mum labai gerai!

---

* Škada – gaila. (Red.)

Ei Juozap, jau pavakarys,
Ką mum namie padarys?
Jau saulė sėda –
Bus, brač, mum bėda, –
Ką mum namie pasakys?!
Diržas raudonas
Plieks mum per šonus,
Iškapos mum ir akis!

Baranauskas lankė mokyklą tris 1845–1848 metų žiemas, atganęs gyvulius. Ilgais žiemos vakarais prie balanos namiškiams visa išpasakodavo, ką mokykloje girdėjęs rusiškai ar lenkiškai, balsu paskaitydavo iš krepšelio ištraukęs knygelę. Anykštėnų karališkųjų valstiečių kultūra buvusi „daug aukštesnė už jų brolių vergų“, jie visi sugebėję skaityti, o kai kurie net rašyti²⁰. Tuose pačiuose Anykščių miestelio inventoriuose (1803, 1806, 1811, 1817, 1834, 1837 m.) minima ir Anykščių parapijos mokykla. 1803 m. joje vieną stalą ir vieną suolą apsėdavo 15 mokinių ir mokytojas Petras Maldeikis, trisdešimties metų baudžiauninkas iš Anykščių. Gaisrui nusiaubus viso Jurzdiko gryčias, ją perstatė iš seno medžio²¹ ir todėl ji palyginti greitai sunyko. Nauja mokykla Anykščių Jurzdike buvo pastatyta 1834 m.²², o 1837 m. buvo įsteigta vienaklasė pradžios mokykla klebonijos namuose. 1828–1854 m. joje mokytojavo kolegijos registratorius Jankevičius²³. Baranausko mokymosi metais Anykščių mokykla priklausė Kauno gubernijos Valstybinių turtų rūmams. 1853–1854 m. joje mokėsi 36 mokiniai (17 bajorų, 11 laisvų žmonių, 8 valstiečių vaikai)²⁴. Mokiniai ėjo iš už keliolikos kilometrų. Mokytojas skundėsi, kad jam neskiria lėšų patalpoms nuomoti, kurui, šviesai ir mokymo priemonėms pirkti²⁵.

Ataskaitoje kuratoriui apie Anykščių mokyklą rašoma, kad nors ji įsikūrusi mūriniuose dviejų aukštų namuose, bet žiemą klasėje tamsu, nes langai storai užsnigti, kad vizitacijos metu mokytojas ir mokiniai, kailiniuoti, drebėjo nuo baisaus šalčio, nes klasė buvo trečia diena nekūrenta dėl to, kad neatvežė malkų. Mokykloje kalbėti lietuviškai buvo uždrausta. Dėstomoji kalba buvo rusų, tikybos pamokos vyko lenkų kalba²⁶. Slaptu švietimo ministerijos raštu nuo 1848 m. buvo įsakyta nepriimti mokytojais vietinių katalikų²⁷. Šiose mokyklose buvo skinami mokytojai Rusijos dvasinių, t. y. stačiatikių seminarijų auklėtiniai, siekiant ne vien raštingumo, bet ir „rusų kalbos bei rusų tautybės įsisavinimo“ („усвоить русский язык и русскую народность“). Bet dalis tokių mokytojų neparodydavę „lankstumo“, žmonės vaikų neleidavę į tokias mokyklas, ir valdžia būdavusi priversta juos pakeisti. Buvo pakeistas ir Anykščių „mokytojas iš Rusijos seminarijos kitu, ne visai tvirtai mokančiu rusų kalbą“²⁸. Baranausko tėvas paskui parašė sūnui į Vainutą, kad „naujasis mokytojas Aleksejus Afonasalskis labai doras žmogus“²⁹. Mokytojas Lebedevas, įvertinęs Baranausko gerą atmintį ir gabumus matematikai, pareiškė tėvui, kad tokių sugebėjimų vaiko laukianti didžiulė ateitis arba katorga, cariniais laikais nereta talentingų žmonių lemtis. Tačiau apie tolesnį mokymąsi ir tėvų paramą Baranauskas negalėjo nė svajoti nuolatinių nederlių, bado, choleros epidemijų sąlygomis, tuo labiau, kad nuo 1845 m. vidurinėse ir aukštesnėse mokyklose buvo

²⁰ Didžiulienė-Žmona L. Ką aš beatmenu. – K., 1926. – P. 161–162.

²¹ CVIA. – F. 525. – A. 8. – B. 860. – L. 7; Ten pat. – B. 859. – L. 5.

²² Inwentarz Dóbr beneficalnych Onikszt Roku 1834-go sporządzony na Gruncie // MABR. – F. 43–5413. – L. 12.

²³ CVIA. – F. 567. – A. 2. – B. 385. – L. 1.

²⁴ CVIA. – F. 567. – A. 2. – B. 5083. – L. 66; CVIA. – F. 567. – A. 3. – B. 225. – L. 266–267.

²⁵ Горбачик С. Очерки по истории начального народного образования в Ковенской губернии. – Ковно, 1903. – P. 17.

²⁶ CVIA. – F. 567. – A. 2. – B. 5083. – L. 66.

²⁷ ЦГИАЛ. – Ф. 733. – О. 88. – Д. 127, 1855. – Л. 95–96.

²⁸ Iš ataskaitos kuratoriui, 1850 09 15 // CVIA. – F. 567. – A. 2. – B. 5083. – L. 66.

²⁹ J. Baranausko laiškas A. Baranauskui, 1853 12 12 // ABLK. – P. 281.

padidintas mokestis už mokslą³⁰. „Anykščių miestelio valstiečių materialinė būklė buvo labai ribota“, – įrašyta 1856 m. inventorinėse knygoose. Išpranašautos didelės ateities siekti 1848 m. rugpjūčio 11 d. tėvas jį nuvežė pas Gelvonų kleboną Danevičių liokajum. Klebonas savo ruožtu žadėjęs vaikiną pralavinti. Tačiau Baranauskas buvo paliktas savo valiai – laisvalaikiu jis rausėsi klebonijos bibliotekėlėje, mokėsi groti klavikordu ir rašinėjo tėvams laiškus, pagražindamas juos eilėmis. Praslinkus metams, klebonas liokajų grąžino namo „kaip niekam tikusį“.

Antano ateitis tėvams kėlė nerimą. Žemės ūkio darbų jis neįveikdavo – arklys jį parvilkdavo namo su visomis akėčiomis. Užtat vis plačiau skambėjo jo išdaigos, jis garsėjo kaip pasakorius, „štukorius ir laidokas“, pirmasis visų pakasynų kantorius. Paėmęs skripką*, kad užrėždavo, uždainuodavo „apie bernardiną ir jo išrišimą“, o motinos baramas teisinosi, kad „iš giesmės žodžio neišmėsi“³¹. Pagaliau, tikriausiai tėvo, Anykščių valsčiaus raštinės tarnautojo, bendradarbiams patariant, buvo nuspręsta Antaną išleisti į valsčiaus raštininkus. Valsčiaus raštininkas caro laikais – viso valsčiaus galva, ypač jei viršaitis beraštis. Nuo raštininko priklausė ir baudžiauninkų duoklės, ir rekrūtų sąrašai, jie plėšdavo už mažiausią reikalą. XIX a. rašytojas A. Fromas-Gužutis pažinojęs tokį raštininką, kurs, per trejus metus surinkęs trisdešimt tūkstančių, nusipirko dvarą³². Raštininkas apsitaisęs vaikščiojo „lyg koks dvarininkas: drapanos gražios, batai blizga, plaukai gražiai sušukuoti, visokiais kvepalais kvepia“³³. Raštininkų vietas dažniausiai užimdavo bajorai ir miestiečiai³⁴.

1851 m. vasario 10 d. Baranauskas atvyko į Rumšiškių raštininkų mokyklą. Beveik tuo pat metu pro Rumšiškės keliavęs vilnietis poetas L. Kondratovičius rašė: „Miestelis mažas, kalvose išsidėstęs, sena 1598 m. Žygimanto III statyta bažnyčia, klebonija už miesto, 3–4 karčemos ir nieko daugiau. Iš kairės atsiveria Nemuno vaizdas, kurio kitas krantas priklauso Lenkų karalystei.“³⁵ Baranauskas iš tolo išvydo ir šviečiantį raštininkų mokyklos raudoną stogą, bet mokykla sukėlė nykų įspūdį: „niūri buveinė“, grasinusi gyvą palaidoti savo griuvėsiuose. Rumšiškių mokykla stovėjusi Nemuno gatvės pabaigoje (1935 m., minint poeto 100-ąsias gimimo metines, gatvė pavadinta A. Baranausko vardu), mūrinis pastatas, išlikęs dar nuo tų laikų, kai Rumšiškės garsėjusios dideliu Nemuno uostu. 1860 m. potvynis tą pastatą galutinai sugriovęs³⁶. Parapinė mokykla Rumšiškėse minima jau 1783 m.³⁷ Rumšiškių klebonas Antanas Medziogorskis (1752–1828), lietuvių literatūros istorijoje žinomas poetas, žarstęs sąmojingus eilėraščius lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis, 1803 m. buvo pastatydinęs naują pastatą³⁸. Mokykla, dengta gontais, turėjo tik priemenę, kambarį ir kamarėlę³⁹. Žiemą joje susirinkdavo dešimt mokinių.

Apie Rumšiškių raštininkų mokyklą nei archyvuose, nei spausdintuose šaltiniuose, nei senų vietos žmonių atsiminimuose nepavyko rasti išsamesnių žinių. Ji priklausė Valstybinių turtų rūmams, tipiškai carinei įstaigai, kurioje dirbo valdininkai, atkelti iš Rusijos, Baltarusijos, Lenkijos pakraščių⁴⁰. Spėjama, kad ji galėjusi būti vienuose namuose kartu su raštine. Mokslas buvo nemokamas ir truko dvejus metus. Mokiniai gaudavę dar po 1 rb. ir 93,5 kp. maistpinigių mėnesiui ir po 10 rb. drabužpinigių metams. Rumšiškių mokyklos mokiniai antrųjų metų pabaigoje atlikdavo mėnesio praktiką Kaune, Valstybinių turtų rūmų kanceliarijoje. Seno Rumšiškių gyventojų Antano Genevičiaus pasakojimu (1959), S.

³⁰ Материалы для истории и статистики наших гимназий. – С. Петербург, 1864. – P. 36.

* Skripka – smuikas. (Red.)

³¹ Iš Baranausko bendraamžio A. Kėkšto pasakojimų // LLTIR. – F. 1–561.

³² Fromas-Gužutis A. Baisioji gadynė. – V., 1955. – P. 189.

³³ Vanagėlis Ks. Raštai. – K.–V., 1921. – P. 102.

³⁴ Неупокоев В. И. Крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века. – М., 1976. – P. 105

³⁵ Syrokomla W. Wycieczki Po Litwie. – Wilno, 1860. – T. 2. – P. 136–141.

³⁶ Iš S. Tijūnaičio laiško autorei, 1959 09 10.

³⁷ Lebedys J. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. – V., 1976. – P. 158.

³⁸ Mūsų senovė. – 1939. – T. 2. – Nr. 4. – P. 678.

³⁹ Rumšiškių klebono raportas Vilniaus vyskupui, 1804 // MABR. – F. 43–11. – B. 321.

⁴⁰ Список чинам Ковенской гибернии на 1857 г. – Ковно, 1857.

Tijūnaičiui čia buvęs skyrius, kuriame mokėsi ponaičiai net iš Kauno. Juos vadinę „malčikais“⁴¹. A. Fromas-Gužutis savo „Baisiojoje gadynėje“ mini malčiką, kuris „kitą kartą pildė svarbų sargo urėdą kabakinėj ragatkoj, o dabar, praturtėjęs esančioj prie kaimiškos rėdystės karčemoj, jau sirgo poniška liga, davinėjo žmonėms pinigų iš 50 % palūkų ir kišos su patarimais į valsčionių reikalus“⁴².

Rumšiškių mokyklos lygis Baranauską be galo nuvylė: „nieko neišmokau ir dvejus metus sugaišau, nieko nelaimėjęs.“ Būsimajam raštininkui nereikėjo nusimanyti apie Horacijaus odes. Jam niekas nedėstė nei antikinės literatūros, nei lotynų ar prancūzų kalbų. Fizikos, logikos ar mitologijos buvo mokomi apskrities mokyklose bajoraičiai, pateikę autentiškus ar pirktus kilmės dokumentus. Kanceliarinius mokslus sudarė sąskaityba, skaičiavimas skaitytuvais, susirašinėjimo formulės, kaligrafija. Kaligrafinis raštas Baranauskui nelengvai ėjosi. Laiške tėvams jis guodėsi prastai rašęs, bet užtat pasidžiaugė gera atmintimi ir greita nuovoka, na ir kad „sekasi neblogai“. Kaip ir Anykščių parapijėje mokykloje, taip ir Rumšiškėse raštinės mokslai buvo dėstomi rusų kalba.

Nusivylimo, nerimo, gimtinės, namiškių ilgesio genamas, Baranauskas pradėjo eiliuoti. Susigundęs parašyti eilėmis laišką tėvams, perskaitė draugams. Būsimieji raštininkai susižavėjo ir išgarsino mokytojams. Buvo tokių, kurie net netikėjo, kad Baranauskas pats parašė. Kad jo nekaltintų plagijavimu, Baranauskas nutarė eilėraščiuose neaprašinėti „populiarių ir įprastų dalykų“, bet vaizduoti gyvenimo realijas, nevengiant „šurkščių nenuodailintų posakių“. Poeto laurus jam pelnė Rumšiškių potvynio 1854 m. pavasarį aprašymas. Baranauskas nuosekliai eiliavo pasakojimą apie tai, su koku kurtinančiu gausmu skilo Nemunas, kaip vanduo užliejo Rumšiškių miestelį ir mokyklą. Kaip siaubo apimti mokiniai sukilojo savo kuparėlius* ant suolų, o vakare sutampė į palėpę. Susigrūdę ledai, laužydami tvorą, išgriovė mokyklos pamatus. Čia pakildamas, čia vėl sustodamas vanduo nešė žviegiančias kiaules, kaukiančius šunis. Iki pusiaujo peršlapę mokiniai, užsikorę ant aukšto, pradrebėjo nuo šalčio ir baimės kiaurą naktį, kol rytą juos išgabeno.

Rumšiškėse Baranauskas parašė apie dvidešimt eilėraščių. Iš lenkų albuminės poezijos nusižiūrėjęs, kad ir žaismingai rokoko poetikai nepaklūstančia plunksna atkakliai eiliavo sveikinimus visokių švenčių progomis bičiuliams, mokytojams ir jų žmonoms, tapė tradicines metų laikų peizažines idiles. Pilietinis Baranausko balsas nustebino eilėraštyje Anykščių viršaičiui Adomui Urbonui. Jaunasis poetas pabrėžė jo nuopelnus likviduojant lažą, ir kad jo remiami „atsigavo dvaro iškamuoti žmonės“.

Eilėraščiai „Liūdnas ateities apmąstymas“, „Atsisveikinimas su Rumšiškėmis“ kupini dramatiinių refleksijų, juodos nevilties:

Znikły moje nadzieje, szczęsne urojenia.
Widzę tylko przed sobą smutki i zmartwienia.
Widzę w jak najczarniejszym mą przyszłość kolorze,
Widzę przed sobą życia pełne nieszczęść morze:

(Išnyko mano viltys, laimingos svajonės,
Matau prieš save tik liūdesį ir sielvartą.
Matau juodžiausių spalvų ateitį,
Matau pilną nelaimių gyvenimo jurą.)

⁴¹ Birietos B. laiškas S. Didžiuliui // MABR. – F. 94–31. – L. 1.

⁴² Fromas-Gužutis A. Baisioji gadynė. – P. 291–293.

* Kuparas – medinė, gaubtu viršumi skrynja įvairiems daiktams sudėti. (Red.)

Poetas jautriai kalba apie šviesos ir mokslo ilgesį, blaiviai suvokdamas savo situaciją, apgailėdamas prarastas puoselėtas viltis susidurti su mokslo pasauliu: „Bet tos garbės žema kilmė / Man neleido. Ir tuščios kišenės / Sukliudė.“

Baranauską eilėraščiai išgarsino net už mokyklos sienų. Jie skaitomi Kauno Valstybinių turtų rūmuose „dalyvaujant visiems valdininkams ir kanceliaristams, ir visi Rūmai griaudėjo nuo jų pagyrimų“. Ypač bičiuliškai jį globojo titulinis kolegijos patarėjas Aleksas Višnevskis. Kilęs iš Gardino ir baigęs Svisločės gimnaziją, Kauno Valstybinių turtų rūmų valdininkas ypatingiems reikalams⁴³, jis gyveno Rumšiškėse ir tikriausiai vadovavo mokyklai. Baranauskas dalyvaudavo jo namų šventėse, rašinėjo eiliuotus sveikinimus jo ir jo žmonos vardadieniams. Vėliau A. Višnevskis padėjo Baranauskui ištrūkti iš valsčiaus raštininko tarnybos. Senasis Rumšiškių klebonas F. Višinskis, „didelis švietimo ir mokslo gerbėjas“, atveria jaunajam poetui „visos savo bibliotekos“⁴⁴ duris. Baranauskas skaito ne vien I. Krasickį, bet ir naujausius anglų poezijos, F. Jungo, D. Makfersono „Osiano giesmių“, gal net Dž. Bairono „Čaild Haroldo“ vertimus. Jis sklaido lenkų romantinę istoriografiją apie Lietuvą, išvysta pirmąsias lietuviškas knygeles. Bręsta ne tik poetas, bet ir jo pasaulėvoka, nacionalinė sąmonė. Ją liudija Baranausko dienoraštis (1853–1856), unikalus tokio žanro dokumentas XIX a. vidurio lietuvių literatūros istorijoje. Jame iškyla stiprios ir valingos asmenybės pradai. Dienoraštyje lakoniškai fiksuojami būsimojo raštininko mokslo keliai, o vėliau tarnybos etapai. Jau Rumšiškėse pasireiškia vaikino charakteris. Pavyzdžiui, kartą besimėtant sniego gniūžtėmis ir žaidėjams pasiskirsčius į dvi grupes, kai Baranausko grupės žaidėjai išsilakstė, jis pats vienas atlaikė priešininką: „Priešingai grupei vadovaujančio mokytojo pagirtas, kad esu drąsus ir narsus, su visu smarkumu puoliau nuo kalnelio, kurį kiti atakavo, ir įsikarščiaęs išdrįsau vienas laikytis prieš visą būrį, kai kiti išsilakstė. Mane apibėrė pagyrimais ir dar labiau sniego gniūžtėmis, paskui net kelias dienas negalėjau pasukti sprando ir diegė šoną.“

Dienoraštyje Baranauskas surašo ištisą moralinį kodeksą: negerti, nerūkyti, nesmaguriauti, laikytis tvarkos įpročių buityje, nedykinėti, valdyti savo reakcijas ir ypač liežuvį, saugotis melo, „nes prarastas pasitikėjimas negrįžta, o kas jo neturi, nelaimingiausias žmogus pasaulyje“. Antroje taisyklių pastraipoje išvardijęs galybę religinių meditacijų, poterių ir litanijų lenkiškai, Baranauskas nurodo maldeles „žemaitiškai“ ir prideda: „kad atsiminčiau, jog esu lietuvis, ir mano tėvai meldžiasi šia kalba, ir taip pat, kad neturėčiau neapykantos kalbai, gimtajam kraštui ir tuo pačiu sau.“ Baranausko moralinis kodeksas, be galo reikšmingas dokumentas, liudija ne tik apie jaunuolio etinius idealus, bet ir naują mūsų literatūroje, iki tol niekieno neužfiksuotą ankstyvą tautinės savigarbos jausmą.

Baranausko dienoraštyje atsiveriančios pirmosios jo tautinės savivokos pabudimo akimirkos – nelauktos ir netikėtos Rumšiškių raštininkų mokyklos atmosferoje. Baranauskas lenkiškai rašė dienoraštį ir eiliavo savo eilėraščius, lenkiškai rašinėjo laiškus mieliems tėveliams, (tėvas jam taip pat lenkiškai atrašydavo, kreipdamasis į sūnų „Wacpanie“ („Pone“). Tai gal ta tautinės savimonės akimirka nušvito senojo F. Višinskio bibliotekėlėje? Už visa ką esu išmokęs, esu tik jam dėkingas. Žodžiu, pamokančiais pokalbiais, knygų skaitymu ir pamokomis jis sugebėjo nors silpnu žiburėliu apšviesti mano protą, dengiamą nepermatomos tamsos ir neišmanymo šydo“, – rašė Baranauskas dienoraštyje, išvykdamas iš Rumšiškių.

Baigiant Rumšiškių mokyklą, iš naujo iškilo egzistenciniai vaikino ateities klausimai: „Ko gi sėdžiu Rumšiškėse? Kodėl gi taip gaištu laiką? Kad išmokčiau pats apsispręsti. Bet argi dažnai apsisprendžiu pats, ir kokį matau savo būsimą likimą ir dabartinę būklę? Buvau užmigęs letargu, nematydamas, kas aplink mane dedasi, bet staiga tarsi pakirdau. Išvydau save blogiausioje būklėje, kaip tą, besantį tarp dangaus ir žemės, ar tą kur, krisdamas į bedugnę, akimirksniu ištikš į uolą arba kaip liūtas, kurs patekęs į

⁴³ Формулярные списки о службе чиновников Ковенской палаты гос. имуществ // CVIA. – F. 525. – A. 1. – B. 582. – L. 48–52.

⁴⁴ F. Višinskio vargano būsto inventoriniame aprašyme pažymėtas anuo metu retas „bibliotekėlės“ kambarys. – Rumšiškių bažnyčios vizitacija 1851 m. // CVIA. – F. 669. – A. 2. – B. 321.

spąstus, negali ištrūkti be pelės pagalbos.“ F. Višinskis ketino savo kaštu jį leisti mokytis ir rinktis specialybę pagal norą. Rumšiškių mokytojai apgailėstavo, kad tokio talento žmogus turėsiąs visam gyvenimui likti paprastu raštininku, norėjo padėti jam įstoti į Gori-Gorecko agronomijos institutą. Kauno Valstybinių turtų rūmai galėjo siųsti kasmet po kelis kandidatus į tą institutą. Kas žino, gal paties Barausko neviliojo agronomija, gal neužteko Anykščių pradinės mokyklos ir Rumšiškių raštininkų mokyklos pažymėjimų, trūko bajorystės dokumento? Anykščių klebonas F. Stulginskis vėl kreipėsi į Valstybinių turtų rūmus, norėdamas išvaduoti Barauską „iš valsčiaus pastumdėlių“ ir atiduoti į gimnaziją. Jį pasiekė žinios, kad „reikalą galima sutvarkyti, tiktai reikia gerai stengtis“. Ir vis dėlto pats Barauskas ir dabar pritrūko ryžto: „Plėšomas įvairiausių minčių apie savo padėtį ir varginamas svarstymų, kaip pagerinti savo likimą, užplūdus mano galvą įvairioms mintims ir projektams, negaliu į visa įsigilinti, suvokti ir nieko griežtai nutarti“, – guodėsi tėvams. Apsispręsti reikėjo pačiam. Barauskas pasimetė, nežinodamas, „kuriuo irklų smarkiau irkluoti“. „Mano vaizduotė, įbaiminta vaikiško didingos garbės įsivaizdavimo, kritiškos mintys dėl dabartinės mano būklės ir būsimo likimo ir tūkstančio kitų, su šeima susijusių dalykų, lyg šmėklos slankiojo po galvą“, – prisipažino poetas 1853 m. vasario 21–22 d. dienoraščio įrašuose. Atsisveikinimui su Rumšiškėmis jis rašo eilėraštį, kupiną nerimo, nuojautos – „vykstu pavojingu slidžiu keliu į nepažįstamą pasaulį“.

Baigęs mokyklą, Barauskas atliko mėnesio praktiką (1853 02 12–1853 03 12) Kauno Valstybinių turtų rūmuose ir buvo paskirtas raštininko padėjėju Vainuto valsčiaus valdyboje. Šešias dienas per patį pavasario polaidį patvoriais ir pagrioviais, daržais ir kalnais, kasasi arkliais per visą Lietuvą iš Anykščių į pirmąją paskyrimo vietą mažame Paprūsės miestelyje. Vainute tėra 41 kiemas, tik 353 gyventojai, o valsčiui priklauso 3142 žmonės⁴⁵. Nors Vainuto mokykla minima jau 1606 m., dabar joje mokytojas Piotrovskis moko tik devynis mokinius.

„[Balandžio] 1 d. Trečiadienis. Anksti einu į raštinę. Ponas Raštininkas Venglevskis mane pakviečia arbatos, vaišina cigarais. Siūlo dar ilsėtis, bet smalsumu nesitverdama, aš nė negalvoju apie poilsį ir prašau darbo. Mano troškimą patenkino, davė. Atvažiuoja Viršaitis Erčius. Pasisveikinus su juo, atvažiavo sąžinės teismo nariai, seniūnai, rinktieji vyrai ir daugybė žmonių su skundais ir kitais reikalais. Raštininkas mane supažindina su visais. Rašiau visą dieną. Vakare po arbatos, kurią gėrėme su romu, ir po vakarienės nuėjau ilsėtis.“ Taip Barauskas aprašė dienoraštyje pirmąją tarnybos dieną. Paskui seka monotoniški įrašai: 1. „Rašiau visą dieną“. 2. „Rašiau visą dieną prievolių knygą“. 3. „Taip pat, kaip ir vakar“. 4. „Rašau visą dieną“. 6. „Rašau prievolių knygą“. 7–11. „Rašau visą dieną prievolių knygą“. 13–14 „Rašau prievolių knygą“. 15–16. „Buvau bažnyčioje. Likusį laiką praleidau, rašydamas prievolių knygą, ir t. t. Birželio mėnesį: „Visą dieną rašau magazino žiniaraštį. Nežmoniškai nuobodu“. 2. „Taip pat, ir nieko daugiau“. 3. „Taip pat...“ Dienoraštyje Barauskas uoliai registruoja raštinės darbus ir įvykius, bendravimą su valsčiaus pareigūnais, Vainuto ponija, valdžios žmonėmis, vaišes, kuklią lektūrą, net pirkinius garderobui. Valsčiaus tarnautojo statusas jį įpareigoja įsigyti pirmiausia kaklaraištį, paskui iš eilės siūdintis dvi poras kelnų ir liemenių, išleisti net visų metų algą „vyresnybės įsakymu“ pasišūdintam „uniforminiam mundurui su kelnėmis ir liemene“. Kitais 1854 m. viršaitis jam pažada pasiūdinti kostiumą ir batus, o gegužės mėnesį vėl pirkiniai: medžiaga kelnėms, pomada ir t. t. Valingasis poetas iš Tilžės grįžta be skatiko!.. Ir šaipydama iš savo išlaidumo, kuria satyrą „Galybė Tilžės įdomybių“. Tuose lakoniškuose įrašuose kaip ant delno pasienio miestelio kasdienybė, kurioj tarpsta būsimieji V. Kudirkos „Viršininkai“. Raštinėje vyksta nuolatinis judėjimas: pareigūnai iš gubernijos ir apskrities – Kauno ir Raseinių – atvažiuoja, pravažiuoja, išvažiuoja. Tai vis progos važinėti, viešėti, aplaistyti, praskalauti gerkles, lošti marijošių ar preferansą „iš poterių“, pavyzdžiui, visą gegužės 1-osios naktį iki 11 val. ryto...

Gegužės 3 d. įrašas dienoraštyje nustebina: „Rašiau lietuviškai eiles „Valaukin grybautų – namo diržautų“. (Tai tikriausia dar piemenaujant suposmuoti „Mūsų dienų atminimai“.) Spalio 14 d., gimtinės

⁴⁵ Ковенская губерния... – P. 535, 512–518, 742.

ilgesio kamuojamas, kuria eiles „Šventoji, arba Šventupis“, paskui pavadintas „Saulėtekiu“. Eilėraštyje kaip iš paveikslėlio atsiveria jo gimtųjų Anykščių panorama, nutapyta XIX a. vidurio mažo Lietuvos miestelio buitį: „Šventojoje plaukiantys sieliai, padaržėmis maišus kaulų velkantys baudžiauninkų vaikai, palydėti užjaučiančio deminutyvo „vargdienėliai dvaro“:

Ilgus šešėlius aukšti kalnai kloja,
Viršus jų blizga, čia pat ir Šventoji:
Ten žuvis pukši, žydai sielius varo,
Čia kaulus renka vargdienėliai dvaro.

Eilutės:

Beržynai balsu lakštingalų siaudžia
Puikiai ir skambiai, kad net širdis griaudžia –

paskui pasigirs *Anykščių šilėlyje*. Abu Baranausko pirmieji lietuviški eilėraščiai parašyti gražia anykštėnų tarme, vaizdinga liaudies šnekamąja kalba. Jiems būdinga kaimiška leksika ir kaimo žmogaus jausena. Jie visai nepanašūs į Vainuto ponijai lenkiškai sueiliuotus proginius sveikinimus, panegirikas su klasicistiniais poetizmais: zefyrais, Febais, Fortūnomis ir pan. Tačiau ir jo lenkiškoje poetinėje kūryboje yra dėmesio vertų eilėraščių – apie Vainuto gaisrą, apie kelionę į Tilžę ir pan.

1853 m. gegužės mėn. per dvi valandas gaisras nusiaubė beveik visą Vainuto miestelį, žuvo 11 žmonių. Patirtus išgyvenimus Baranauskas aprašė dienoraštyje ir sukūrė įspūdingą eilėraščių. Gaisro panoramą poetas tapo su jaudinančia įtampa, veržlia energinga intonacija perkurdamas bėgančių, klumpančių žmonių, griūvančių pastatų, lūžtančių medžių reginius, visą tą sumaištį, ugnies traškesį ir gaudesį, trenksmą ir griausmą, skrodžiantį siaubo klyksmą, raudas, varpų vaitojimą. Eilėraštis baigiamas tarsi katarsiu – aukščiausiu įtampos epizodu: stebuklas neįvyko, griausmingai dundėdamos griuvo bažnyčia ir varpinė, nukrito sudejavę ir visam laikui nutilę varpai, kaip žmogaus pastangų ir maldų bejėgiškumo išraiška: „Paliko tik nuogi kaminai, / Panašūs į uolas negyvenamoje dykumoje, / Tos pridengtos juodų pelenų ugniavietės...“ – užbaigia poetas palyginimu tarsi iš E. Jungo poemų. Eilėraštyje neabejotini anglų romantinės poetikos pėdsakai, – intensyvus stichijos perteikimas, tapybiškas neįprasto peizažo vaizdavimas: liepsna „įtūžusi, galingu srautu, / Tarytum nuo didžiulės uolos krintantis putojantis krioklys, / Bloškia lygumon savo užiančias bangas / Ir baisiu siautuliu pakeliui visa glemžia...“ Anglų romantinio peizažo atributikai priklauso laukinės gamtos įvaizdžiai – uolos, dykumos. Įspūdinga elegiška kūrinio pabaigos intonacija.

Ištisus keturis mėnesius, gal priešokiais, Vainute Baranauskas kuria ilgiausią eilėraščių „Naktis, paliekant gimtinę“ (135 eil.). Pradėjęs aiškiu romantinės melancholijos peizažu („Dangų užklojo storas gedulo šydas“), vienišas ir nelaimingas poetas „tarsi kapų šešėlis“ lieja savo nuoskaudas. Gal tai nelinksmi Baranausko apmąstymai, susikaupę ilgose, kone savaitę trunkančiose kelionėse arkliais iš Anykščių į Vainutą ir atgal, kai trumpų susitikimų bei išsiskyrimų su namiškiais sukeltos emocijos piešdavo Ž. Ž. Ruso „Emilio“ puslapius primenančiomis idiliškais spalvomis, paliktos tėviškės ir praėjusios vaikystės atsiminimus:

Nuošalus kaimo gyvenimas gamtos prieglobstyje,
Kur gilūs slėniai ir milžiniški kalnai,
Tamsūs šilai, niūksančios girios, lygūs laukai,
Arimai juosia kaimo trobelę,
Ir dirvoje linksta rugių varpos,

Ir juokiasi puikūs kloniai, laukai ir pievos.

Šiurpiu disonansu įsiveržia poeto visai kitaip įsivaizduoto savarankiško gyvenimo pradžios patirtis: klastos, intrigos, smuklės, plėšikų gaujos. Kontrastingos emocijos pripildo eilėraščių romantinės melancholijos, bet jos įtikina skaitytoją savo nuoširdumu, tikrumu.

Vainuto laikotarpiu Baranausko eilėraščiai liudija bręstantį poeto talentą ir jo pastangas sekti naujaisiais romantinės poezijos pavyzdžiais. Atkampų pasienio miestelį XIX a. pasiekia Vilniuje pasirodę naujaisi Vakarų Europos poezijos vertimai į lenkų kalbą. Ir čia pasitaiko šviesesnių žmonių, pastebinčių Baranausko talentą, būna progų įsigyti knygų. Jis skaito ne tik laikraščius *Russkij invalid*, *Gazeta warszawska*, *Dziennik warszawski*, bet ir vokiečių romantizmo pradininko F. Šlegelio *Gyvenimo filosofiją*, įsigyja S. Čerskio lotynų–lenkų kalbų žodyną, perkasi S. Daukanto knygelę.

Dienoraštyje vis dažniau mirga įrašai, kada, kur ir su kuo gėrė arbatą su romu, cheresą, porterį, portveiną, punšą, šampaną ir „kitus brangius gėrimus“. Kartojami apgailestavimai, sulaužius pirmąją savo elgesio nuostatą, pasižadėjimai nebegerti čia pat dūžta, 1853 10 03: <...> „paskui gėrėme daug punšo“; 1853 10 04: „Sopa galvą. Sukirtau su Ponu Venglevskiu savanoriškai negerti visą savaitę“; 1853 10 06: „Buvome Hiršūno įkurtuvėse“; 1853. „Atvažiavo Ponas Freitakas. Išgėrėme 3 butelius porterio“; 1853 10 08: „Vėl su Freitaku gėrėme porterį“; 1853 10 18: „Nebuvau bažnyčioje, bet Chaimo krautuvėlėje su Mokytoju ir Raštininku išgėrėme 3 butelius porterio, 1 chereso, 1/2 butelio angliško alaus“; 1853 10 23: „Smarkiai sulaužiau pirmąjį punktą“ ir t. t. Dienoraštyje vis daugiau neiššifruojamų slaptaženklių, kuriais dangstoma kažkieno nelegali veikla. Pvz., zg[inał] Jurg[aitis] za for[sę] od rek[rutów] br[aną] – reikėtų suprasti, kad „žuvo Jurgaitis už pinigus, imtus nuo rekrutų“.

Keturis mėnesius nesulaukęs laiško, tėvas rašo: „Kochany Antosiu, Otrzymałem od wacpana List pisany pod datą 17. Sierpnia Ateraz dotychczas żadney wiadomości nie wiem o twoim zdrowiu i powodzeniu umisliłem Kilko słów napisać do wacpana.“⁴⁶ Tai laiškas mažaraščio kaimiečio, ambicingai puoselėjančio būsimojo valsčiaus raštininko tėvo statusą.

Neišsiųstame spalio mėn. laiške tėvams Baranauskas guodžiasi: „Vainute nieko naujo negirdėti, tiktai dejavimas vėjo, genančio dangumi storus debesis, ir stambių liūtis lašų šnaresys į didelius raštinės langus; nieko nematyti, tiktai nuolatinė pasienio horizontą dengianti migla, kurioje vos girdėti tolstantys aidai – prabėgančių kontrabandininkų ir juos besivejančių pasienio sargybos kareivių arklių kanopų bildesys. Nieko nejunti, tiktai nemaloniai veikia blogas miglotas oras, slegiantis krūtinę, ir išmirkusių bei apipuvusių nuodėgulių smarvė gaisravietėje. Žodžiu, čia nieko gero: namuose – nuobodulys, gatvėse ir keliuose – purvas iki kelių, miškuose – kontrabandininkai ir plėšikai, vienkiemiuose – apiplėštų gyventojų aimanos, mieste – dejonės žydų, besislepiančių lūšnose nuo kiaurai geliančios drėgmės. Duona brangi <...> Cholera, rodos, dar tebesiaučia kai kuriuose miesteliuose, o pas mus ir be jos dažnai ir apščiai miršta bado išsekinti žmonės.“

Iš tikrųjų visą Lietuvą 1853–1855 m. apėmė choleros epidemija. Jai nepasibaigus, ištiko didelis nederlius. Pasienyje plėšikavo Raudonkrūtinio, Apynėlio Čėčoro ir kilų gaujos⁴⁷. Klestėjo kontrabanda. Policijos valdininkas iš Gargždų 1854 m. sausio 31 d. rašė generalgubernatoriui: „Pasklido gandai, kad iš Prūsijos vežami ginklai... Kontrabandininkai vis labiau ir labiau darosi akiplėšiški, jie net dieną be baimės, ginkluoti, rogėmis arba raiti, dideliais būriais pereina sieną.“ Iš Rytų Prūsijos grįždavo pabėgusių baudžiauninkų ir rekrutų grupės susidoroti su dvarininkais⁴⁸. „Jau mano gyvenimas Vainute apkarto“, – kartoja tėvams Baranauskas (1853 11 02). – „Čia jauni, seni ir mokiniai velka per sieną dėžes <...> Nors

⁴⁶ „Mylimas Antanėli, gavau Tamstos laišką, rašytą rugpjūčio 17, o dabar lig šiol jokios žinios neturiu nei apie Tavo sveikatą, nei kaip tau sekasi. Sugalvojau parašyti keletą žodžių Tamstai“ // LLTIR. – F. 1–604. – L. 5; ABLK. – P. 281.

⁴⁷ Fromas-Gužutis A. Baisioji gadynė. – P. 310.

⁴⁸ Mulevičius L. Klasių kovos paaštrėjimas Lietuvos kaime Krymo karo metu (1853–1856) // Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. – V., 1957.

krašte draudžiama viešai pardavinėti nuodus, bet jie velka iš anapus sienos. Ir aš taip pat jiems pasipriešinau, mečiausi į visas puses, su įkarščiu įrodinėjau jų niekšingumą ir tuo kai ką sutramdžiau ir atmušiau brangų pelną.“ Pagaliau jis visai atvirai pareiškia: „Vainute gyventi man darosi bjauru dėl pašalinių intrigantų niekšišku paskaly, kurios mane varyte varo iš mano vietos.“ Puolęs kontrabandininkams užkirsti kelią, Baranauskas atsitrenkė į ištisą suokalbių, klastų sistemą, kurios veikėjais pasirodė ir aukštesnieji pareigūnai. Jaunasis raštininko padėjėjas liko vienas, apkaltintas takto ir diplomatijos stoka. Apkartę Baranausko laiškei tėvams liudija jo beviltiškas pastangas nesitaikyti prie mažo miestelio aplinkos nerašytų ir su sąžine nesuderinamų įstatymų. Priešingai, jis idealizuoja gyvenimą tėviškėj, kaime: „Kokia palaima ir paguoda kaimiečiui dirbti žemę, kurią dirbo jo tėvai ir protėviai, žemę, kurioje liko jų pėdsakai ir kuri aplaistyta jų prakaitu, sėsti už stalo, už kurio kūdikystėje su broliais ir seserimis apsupdavo ratu savo tėvus, o dabar patys panašiai apsupti savo vaikų. Ramiai ir vietoje leisti savo trumpo gyvenimo dienas, kelis kartus per metus aplankyti savo garbingus protėvių kaulus – žodžiu, gyventi gamtos prieglobstyje, nuo pirmųkščio nekalto žmogaus mažai kuo besiskiriančioje būklėje. Ar gali būti, o Mielieji Tėveliai, didesnis malonumas ir laimė pasaulyje, kaip turėti gryną sąžinę? Garbingas kaimietis niekad jos nesuterš, nebent tik pokštais. O mano luome?! O maloningasis Dieve! kiek ašarų reikia išvysti ir dejonų prisiklausyti... o šiaip nors mirk badu patvoryje, o net ir... negyvą viršininkas privers eiti pareigas“, – rašo poetas tėvams.

Laiške dar švieži neseniai perskaityto Ž. Ž. Ruso *Emilio* pėdsakai. Skaudžios pirmosios savarankiško gyvenimo pamokos Baranauską vertė ieškoti paguodos namiškių prieglobstyje, ilgėtis gimtinės ir šviesiausiomis spalvomis vaizduoti dorą kaimo gyvenimo būdą. Dienoraštyje jis aprašinėja ašaromis aplaistytus susitikimus ir išsiskyrimus su tėvais ir broliais: „Prieš saulėtekį išvažiuoju, graudžiai atsisveikinęs, širdis man iš skausmo plyšta, jokiomis priemonėmis negaliu sulaukyti dviem upeliais besiliejančių ašarų.“ Baranauskas atkakliai siuntinėjo prašymus nukelti jį arčiau tėviškės. Pagaliau, apkaltintas lengvapėdiškumu, neapdairumu, tinginiavimu, 1854 m. vasarą Baranauskas perkeliamas į Raseinius, XIX a. viduryje stambų apskrities miestą. Jame 1857 m. duomenimis 8516 gyventojų. Raseinių panoramoje iškilo domininkonų bažnyčios ir vienuolyno aukšti bokštai, liuteronų evangelikų bažnyčia, pravoslavų cerkvė, net dvi žydų sinagogos. Miestas puikavosi rotušė, apygardos banku, apygardos ir apskrities teismais, bajorų įstaiga ir daugybe kitų įstaigų ir įstaigėlių. Čia veikia penkiaklasė apskrities bajorų mokykla, privatus keturių klasių mergaičių pensionas, žydų valstybinė mokykla. Raseiniuose dvidešimt gatvių. Jose išsidėsčiusios net 148 krautuvės. Čia darbuojas 63 siuvėjai, 42 batsiuviai, 54 duonkepiai, 15 mėsininkų, 12 kalvių, 10 dailidžių, 6 auksakaliai, 4 laikrodininkai ir t. t. Mieste 3 ligoninės, 2 restoranai, 4 valgyklos, 9 viešbučiai⁴⁹.

„Štai man paskyrė raštininko vietą. Rodosi, jau baigėsi liūdnas ir prasideda linksmas laikas. <...> Dabar mano likimas nusistos. Dabar manęs laukia malonus darbas, laukia ir stropios pareigos“, – džiūgavo Baranauskas, išdidžiai deklaruodamas eilėraštyje: „Mano tikslas – nesutepta garbė, išvengti žmonių apkalbų. Tikslas – mūsų mylima Tėvynė ir už ciesorių liejamas kraujas, nesigailint nė galvos.“ O praslinkus porai savaičių eilėraštyje kolegai vėl tie patys jo būkštavimai dėl neaiškios ateities, netikra viltis: „gal ištrūksiu iš tų pragaro replių.“

Kone metai praleisti Raseiniuose Baranausko dienoraštyje atsispindi itin lakoniškai. „Po ilgo ir apniukusio gyvenimo Raseiniuose mano širdis prisipildė didžiausio malonumo, siela iš tikrųjų pajautė tai, apie ką ilgai svajojo, dabartiniams skausmams plėšant širdį, laimę pasaulyje“ – pastaba, datuojama 1854 m. rugsėjo 5 d. Dabartinius skausmus išduoda rugsėjo 4 d. įrašas: „Atgailauju už svetimas nuodėmes. P. Buivenis, apsirikus Kracui, užgavo mano asmenį pirmą kartą gyvenime. Man nepaprastai liūdna.“ Rugsėjo 5 d.: „Dirbu. Nebuvau bažnyčioje pamaldų. Skaitau „Išganingą šūkį“, verkiu ir širdį plėšo

⁴⁹ Ковенская губерния... – P. 676–680.

skausmas. Skaitant „Vytautą prie Vorkslas“ ir „Liaudies dainas nuo tolimojo Nemuno“⁵⁰, protas šiek tiek nurimo, širdis aptilo.“

Po ilgų dvejojimų Baranauskas vėl įteikia naują prašymą skirti raštininku Panevėžio apygardoje. Dar vieną prašymą parėmus pinigais, Kauno Valstybinių turtų rūmai lapkričio mėn. rašo jam paskyrimą į Užpalius. Tačiau čia pat, pasijutęs nuskriaustas, jis skundžia apygardos viršininką aukščiausiai instancijai – pačiam Kauno Valstybinių turtų rūmų prezidentui, „melsdamas teisingumo“. Staigi liga paguldo jį į ligoninę. Visa nueina vėjais.

Iš Baranausko dienoraščio užuominų ryškėja būsimojo valsčiaus pono portretas. Nepaisant konfliktų, auga jauno valdininko pasitikėjimas savimi, jis išnaudoja savo tarnybinės padėties pranašumą. Atvykęs aplankyti tėvų, nesivaržo Anykščių valsčiaus raštinėje oriai prikišti viršaičiui, kad „nelabai paiso mano namiškių reikalų“, ir rašo apygardos viršininkui tėvo vardu prašymą, kad panaikintų sodybą kertantį kelią. Dienoraštyje atsiranda naujų „aukšto stiliaus“ formulavimų: per Velykų šventes jie su broliu „vizituoja“ pažįstamus, po vakarienės kalbasi su namiškiais „religiniais filosofiniais klausimais“.

Pagaliau 1855 m. balandžio mėn. Baranauskas gauna paskyrimą į trečią tarnybos vietą. Trečias miestelis trečiaisiais darbo metais. Ir šį kartą neatsižvelgta į jo prašymus skirti jį arčiau tėviškės. Jis nukeliamas gilyn į Žemaitiją, į nedidelį Sedos miestelį – ir vėl raštininko padėjėju. Atkakliai siekęs raštininko vietos ir didesnio atlyginimo (raštininkas gaudavo apie 70–100 rub. algos, priklausomai nuo revizinių „dūšių“ skaičiaus⁵¹), jis atsisako Viešvėnų raštinės, pabūgęs nesusidoroti su darbu. Pakeliui sutiktas apygardos viršininko pavaduotojas Puzyrevskis jam pareiškia nejaučiąs jokios neapykantos dėl jo skundo ir atleidžias už teisybės ieškojimą, bet pataria ateityje būti apdairesniam. „Aš savo ruožtu nieko nepasakiau“, – baigia įrašą Baranauskas.

„[Balandžio] 26. Antradienis. Atvykau į Sedą. Pradėjau dirbti. Miestelį ir valsčiaus valdybą juosia Varduvos upė. Kieme auga puikūs medžiai. Už Varduvos švedų pilkapiiai. Ištisas dienas dirbau. Vakaraus klaidžiojau po kun. Sidabravičiaus ganyklos krūmus ir kitas vietas. Namiškių ilgesys nutildė visas mane blaškiusias audras. Atsidėjau svajonėms ir sueiliauau „Pavasario vakarą“. Seda – jaukus miestelis, 375 gyventojai. (Nedidelio valsčiaus valdybai priklausė 1732 revizinių vyriškų dūšių.) Miestelyje keletas mūrinių ir keliasdešimt medinių namų, 90 kiemų⁵². prie Varduvos – mūrinis malūnas. Didžiulėje parapinėje mokykloje 1854 m. mokosi 77 mokiniai⁵³. „Kaimo laisvė, rūpesčių nekeliantis darbas, jo ir nedaug, pavasario gamtos žavesys, o gal visa kartu“, kaip manė Baranauskas, palengva grąžino jam pusiausvyrą, anot jo, „lygino vaizduotės šiurkštumą“, darė „ne tokį staigų“ jo būdą. Deja, ta idilė truko lygiai pusantro mėnesio. Tų pačių 1855 m. birželio 11 d. Baranauskas prieš jo paties norą iškeliamas raštininku į Skudą.

Mieste, panašiai kaip ir Anykščiuose, 2000 gyventojų, penkios valdžios įstaigos. Šešios gatvės, devyni skersgatviai ir dvi turgaus aikštės, o parapinėje mokykloje 60 mokinių⁵⁴. Skuode Baranausko laukė ne tik naujos atsakingos pareigos. „Apleistas raštinės darbas, dideli įsiskolinimai, griežta pasų tvarka, aukštesnių valdininkų vienašališkumas priešiškomis įtemptomis aplinkybėmis, supainiotos valstiečių prievolių sąskaitos, valsčiaus vyresnybės piktnaudžiavimas, kai kurie neteisingai pasisavinti činšo daiktai, anksčiau priklausę raštininkui, kažkoks paslaptingas Vilgockio persekiojimas ir tykojimas kur nors pakenkti ir noras duoti pajusti savo persekiojimo rezultatus.“

⁵⁰ Szczurowski T. Haślo zbawienne nauki apostolskiej. – Wilno, 1780; Zatorski F. Witold nad Workślą: Pieśni ludu znad dolnego Niemna (Przekład z litewskiego podług zbioru Rheyzy). – Warszawa, 1844.

⁵¹ Ковенская губерния... – P. 622.

⁵² Ten pat. – P. 594.

⁵³ CVIA. – F. 567. – A. 3. – B. 225. – L. 259.

⁵⁴ Ковенская губерния... – P. 701.

Skuode Baranauskas susidūrė su pagarsėjusio Telšių „pavieta dievo“ Vilgockio sauvalė. „Vilgockis – Lietuvai būdingo apygardos viršininko tipo atstovas“⁵⁵ – pateko ne vien į Baranausko biografiją. Archyviniai dokumentai liudija, kaip jo ir jo remiamų Telšių apskrities viršaičių sauvalė galutinai nuskurdino ir nualino kaimiečius. Dėl kyšininkavimo ir piktnaudžiavimo nusikalstamų veiksmų 1857 m. Vilgockis ir jo padėjėjas buvo atleisti⁵⁶. Baranausko brolio Anupro pasakojimu, Telšių apygardos viršininkas Vilgockis, negaudamas iš naujojo raštininko kyšių, kartą įsikarščiaęs norėjo jį nubauti rykštėmis. Jo lieptas Baranauskas nusimetęs mundurą. Tik paskutinę akimirką viršininkas atlyžęs. Baranauskas vėliau broliui prisipažinęs, kad tada tik per plauką neišsipildžiusi mokytojo pranašystė. Jei viršininkas būtų jį palietęs Baranauskas jį vietoj būtų nudėjęs⁵⁷. „Didelis valsčius ir daug darbo reikalaujančios pareigos, dažnos revizijos, kariuomenės pražygiavimas ir daug valsčiuje besipešančių grupių ir kitos nesuskaičiuojamos apylinkybės tarsi suplaukė į vieną, iš kur audra po audros, smūgis po smūgio daužė mane ir visaip nuodijo man ramybę ir sveikatą. Tai mane būtų sugniuždę“, – tvirtino Baranauskas dienoraštyje. Skuode Baranauskas pateko į tokią sudėtingą situaciją, kai, jo paties žodžiais, jį malė „visi likimo ratai“ ir daužė „griausmas po griausmo“, tarsi bandant, „kiek gali pakelti mano jėgos“. Bet jis prisipažino čia išgyvenęs ir tokių puikių dienų, „kokias tik galima svajonėse sapnuoti“.

Dar netrukęs apsiprasti Sedoje, per atlaidus gegužės 15 d. Baranauskas susipažino su Telšių Valstybinių turtų rūmų raštininku P. Borisevičium, dideliu literatūros mėgėju. Jo žmona Teklė Borisevičienė paėmė jo eilėraščių sąsiuvinį parodyti seseriai, Karolinai Praniauskaitei, garsėjančiai Žemaičių poetei. Jau kitą dieną Praniauskaitė nusiuntė Baranauskui eilėraštį „Zesłanie Ducha“ („Dvasios atsiuntimas“), po poros dienų V. Sirokoplės „Pokalbius“ ir savo eilėraštį „Do Młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“), prasidedantį žodžiais „Broli Kristuje, nors tavęs ir nepažįstu“. „Paprasta eilių intonacija, aukštos krikščioniškos mintys, gilaus tikėjimo, vilties ir meilės žodžiai tose eilėse galingai prabilo į mane, o mielas žodis „Broli“, suskambėjęs pirmą kartą išvažiavus nuo tėvų, šalia tokių rimtų ir kažkoku šventumu ir paprastumu dvelkiančių minčių, plačiai išsiskleidė, taip sakant, tuščios sielos erdvėse“, – rašė Baranauskas dienoraštyje. Grąžindamas V. Sirokoplę gegužės 20 d. jis atsilyginęs eilėraščiu-atsakymu „Śpiewaczko Żmudzi, uroczej krajiny“ („Puikaus Žemaičių krašto poete“). Po kelių dienų Praniauskaitė atsiuntė Baranauskui savo eilėraščių sąsiuvinį ir antrą jam skirtą eilėraštį:

Za cóż tak chlubnem darzysz mię imieniem,
Nie świeci dla mnie ten promień uroczy.
Pieśń moja płynie rzewnych łez strumieniem,
Bo wiele cierpień widziały me oczy;
Dusza i sera kolaty, cierpiaty,
Aż wyszły z błędu i prawdę poznały.

Tyś mię zrozumiał, o jakże mi błogo,
Jak miło śpiewać, kiedy jest dla kogo,
Tak serce pragnie, i tak życzę tobie
Śpiewać dla braci, zapomnieć o sobie.⁵⁸

⁵⁵ Неупокоев В. И. Крестьянский вопрос... – P. 105.

⁵⁶ LVIA. – F. 378, 1853. – B. 702. – L. 43.

⁵⁷ Baranauskas A. Jaunų vyskupo Baranausko dienų pareiškimas // LLTIR. – F. 1–578. – L. 54.

⁵⁸ Do Młodego Poety // Proniewska K. Piosneczki. – Wilno, 1858 – P. 196–199; Ant upės krašto blindelė auga. – V., 1987. – P. 61.

Už ką man skiri tokį garbingą vardą?

Nešviečia man tas nuostabus spindulys,

Daina liejasi gaudžių ašarų upeliu,

Nes daug kančių regėjo akys.

Siela ir širdis skaudėjo, kentėjo,

Baranauskas neslėpė savo kilmės. Jis iš karto prisipažino eilėraštyje esąs nuo pat gimimo pasmerktas skurdui, o jo protas surakintas šešėlių, kad jam svetima mokyklų šviesa, todėl nenusipelno poeto garbingo vardo. Praniauskaitė jam atsakė taip pat nesanti verta šio vardo, bet karštai įtikinėjo „dainuoti broliams“, pamiršti save, savo „pančius“ ir neturtą, o paguodos ieškoti religijoje. Pasikeitus savo eilėraščių sąsiuviniais ir vienas kitam dedikuotais eilėraščiais, jų taurumas ir širdingumas iš karto sukėlė abipusį pasitikėjimą. Baranauskas dienoraštyje tvirtino, kad Praniauskaitė savo eilėraščiu „suniekino visą mano nebrendusios vaizduotės nykumą ir labai padėjo man pabusti iš to letargo“. Taip prasidėjo didelė poetų bičiulystė, anot A. Vienuolio, tragiška sielų simpatijos istorija. Jaunųjų poetų dialogas O. Praniausko iniciatyva buvo išspausdintas Vilniaus literatūriniame žurnale *Vilniaus užrašai (Tekla wileńska, 1857, Nr. 2)*.

Baranauskas susidūrė su neeiline, garbinga, lietuvių tautos elitui atstovavusia žemaičių bajorų šeima, kuri įvedė jaunąjį poetą į visai naują netikėtą pasaulį. Dar prieš metus ketinęs už ciesorių lieti kraują, valsčiaus raštininkėlis pajunta politinio pasipriešinimo dvasią ir tautinio atgimimo atmosferą, pradeda suvokti okupuoto krašto situaciją, kurioje gyvos buvo 1794 ir 1831 m. sukilimų ir tremčių aukos.

Karolina Ona Praniauskaitė gimė 1828 m. sausio 18 d. nedideliame Padurbinio dvarelyje netoli Telšių⁵⁹, kurį iš senolių paveldėjo jos tėvas Teofilis Praniauskas, ilgametis Telšių pavieto teismo asesorius. T. Praniauskas, 1794 m. sukilimo dalyvis, sužeistas patekęs į nelaisvę, vienas pirmųjų lietuvių Sibiro tremtinių. Jos motina Marija Praniauskienė buvo kilusi iš neturtingos, bet mokslo vyrais garsėjusios Dobševičių giminės. Tėvui mirus, poetė su motina apsigyveno Telšiuose ir dirbo pedagoginį darbą. Carinių represijų paliesta didžiulė šeima – septyni broliai ir dvi seserys – išsisklaidė. Neliko joje dvarininkų. Poetės brolis Marcelis Praniauskas, išėjęs į 1831 m. sukilimą, kaip karininkas su generolo H. Dembinskio korpusu atsitraukė iki Varšuvos, buvo sužeistas ir vietoj katorgos pasirinko emigraciją Prancūzijoje. Emigracijoje beviltiškai mėgino kūrybines jėgas. M. Praniauskas palaikė ryšius su seseria, siuntinėjo jai ne vien spaudą, bet ir emigracinės veiklos informaciją, sprendžiant iš jo laiško (1860 09 28) V. Čartoryskiui, kad palaikę jo idėją, „brolis, sesuo ir Žemaičių Vyskupas įkūrė Biblioteką vietoj tame krašte sunaikintų mokyklų ir gimnazijų“⁶⁰. Jo laiške minima Biblioteka galbūt ir buvo ta pati Liaudies bibliotekos steigimo idėja, kurią 1858 m. pabaigoje iškėlė M. Akelaitis ir kurios programą, gyvendamas Svirlaukyje, jis išdėstė 1859 m. vasario 17 d. laiške J. Kraševskiui (J. Kraševskis buvo prisidėjęs prie 1858 m. Žitomire pradėtos leisti „Namų bibliotekos“)⁶¹. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, M. Praniauskas veržėsi su sūnumis į Lietuvą kartu su jūros ekspedicija – ten, kur jo sesuo „patriotiškai gyveno ir poetiškai mirė“. Deja, ir to sumanymo nepavyko įvykdyti.

Trys Praniauskaitės broliai – Feliksas, pasirašęs J. A. Giedraičio nekrologą (*Tygodnik petersburski, 1838, Nr. 66*), Vladislovas, aukštas kariškis, Napoleonas, Švietimo ministerijos atsakingas pareigūnas, – įsikūrę Peterburge, palaikė ryšius su S. Daukantu ir M. Valančium.

Didelę dvasinę atramą Karolinai teikė brolis Otonas Praniauskas (1818 01 27 (15)–1879 11 23 (11)), vienas platesnio akiračio kunigų to meto Žemaitijoje. Baigęs Vilniaus dvasinę akademiją, O. Praniauskas

---

Kol išsivadavo iš klaidų ir tiesą patyrė.

Tu mane supratai, o kaip man gera.

Kaip miela dainuoti, kai yra kam,

Taip širdis trokšta ir taip linkiu tau

Dainuoti broliams, užmiršti save.

⁵⁹ CVIA. – F. 669. – A. 1. – B. 607. – L. 908. Apie K. Praniauskaitę plačiau: ABLK. – P. 165–181; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 7–21, 41–115.

⁶⁰ M. Praniausko laiškas V. Čartoryskiui // Archiwum Czartoryskich. – (Kraków), Ew. 1560.

⁶¹ Merkys V. Pastangos leisti Liaudies biblioteką ir laikraštį „Pakeleivingas“ (1858–1859 m.) // Knygotyra. – 1983. – T. 9(16). – Sąs. 1. – P. 31–37.

buvo M. Valančiaus sekretorium, Varnių kunigų seminarijos profesorium. Varniuose jis bendravo su S. Daukantu, A. Kašarausku, čia besilankančiu M. Akelaičiu ir kitais lietuvių tautinio atgimimo veikėjais⁶². O. Praniauskas buvo geras lietuvių kalbos žinovas, dalyvavo lietuviškų knygelių rengimo darbe. Per jį Praniauskaitę pasiekė ne tik naujausia literatūrinė spauda, bet ir Varnių, anuo metu ryškėjančio lietuvių kultūros bei švietimo centro, atmosfera, prasidėjęs lietuvių nacionalinės kultūros pakilimas, lietuvių tautinės sąmonės budimo procesas.

Praniauskaitę „reikėjo iš arčiau pažinti, kad atsivertų visos jos širdies lobiai, mergautinis žavesys ir meilumas. Vidutinio ūgio, tamsiaplaukė, ryškių ir stambių veido bruožų, didelėse pilkose jos akyse atsispindėjo kilni dvasia <...>“⁶³. Iš ribotos valsčiaus raštinių atmosferos atėjusiam dvidešimtmečiui Baranauskui ji galėjo praverti naujus ano meto lietuvių šviesuomenės akiračius. Nors Praniauskaitė sakosi, kad su poezijos teorija susipažinusi tik tada, kai jos eilėraščiai pradėjo rodytis spaudoje⁶⁴, bet neabejotinai ji buvo apsiskaičiusi, mėgino versti iš lenkų, vokiečių, rusų kalbų.

XIX a. viduryje Vakarų Europoje romantizmas jau geso, o nuošalioje Žemaitijoje jauni poetai, pradėję eiliuotą dialogą, aiškinosi romantinės poezijos tiesas, poezijos prasmės ir poeto vaidmens klausimus apskritai. Supažindinusi Baranauską su lenkų romantizmu, Praniauskaitė netiesiogiai žadino jo nacionalinę ir egzistencinę savimonę. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės galybę, jos istorijos didvyrius, turtingą mitologiją poetizuojantys A. Mickevičiaus, J. Kraševskio kūriniai kurstė carizmo pavergtos tautos savigarbą, atvėrė jos kultūrinio palikimo – folkloro lobių reikšmę poetinei kūrybai. „Tu mane skatini savo linkėjimais, kad pamirščiau liūdesį ir dvejones, kad broliams kurčiau giesmeles. <...> Tavo dvasios tvirtumas man bus pavyzdys <...>“, – Baranauskas tvirtino Praniauskaitei.

Kūrybingiausiais savo gyvenimo 1855–1856 metais Praniauskaitė išverčia į lietuvių kalbą J. Kraševskio trilogijos *Anafielas* pirmosios dalies *Vytuolio rauda* ištrauką „Žalčio motė“ (išsp. L. Ivinskio kalendoriuje 1859 metams). Tai lietuvių liaudies pasaka apie Eglę, Žalčių karalienę, pirmą kartą literatūroje panaudota lenkų rašytojo, kuris gyveno ir studijavo Vilniuje. J. Kraševskis, išaukštinęs pagoniškosios ikiunijinės Lietuvos galybę, gausiai įvedė lietuvių folkloro bei mitologijos motyvų, perkūrė pasakų, dainų, raudų. Kūrinio, parašyto lenkų kalba, lietuviškąjį koloritą jis prisodrina ir lietuviška leksika. Praniauskaitė pirmoji įvertino ir pristatė lietuvių skaitytojui kūrinį, kuris tautinio judėjimo laikotarpiu buvo aukštinamas kaip lietuvių tautos epas, iškėlęs ikiunijinės Lietuvos heroizmą, jos mitologiją. Šiuo vertimu, pranokusi to meto lietuvių vertėjų darbus, ji, pirmoji moteris, įrašyta į lietuvių literatūros istoriją. „Žalčio motė“, išversta reto vaizdingumo ir sklandumo kalba, kurioje nepaliko pėdsakų svetimos konstrukcijos, daro laisvai sekamos pasakos įspūdį. Jau antraštėje įvedusi žemaitišką žmonos įvaizdį, semantinę dialektizmą, poetė kūrybiškai pasinaudojo žemaičių tarmės leksika, frazeologija, folklorine poetika. Dėmesys didžiųjų romantikų kūrybai kurstė ir Praniauskaitės poetinę fantaziją. Baironiška A. Mickevičiaus eilėraščio „Euthanasia“ deklaracija „verčiau būti nieku“ skatina ją ieškoti gilesnės žmogaus gyvenimo ir poeto kūrybos paskirties eilėraštyje „Do wieszczą“ („Pranašui“). Didžiojo romantikų pranašo, cenzūros draudžiamų kūrinių *Vėlinės* ir kt. autoriaus, iš tėvynės ištremto poeto A. Mickevičiaus mirtis svetimoje žemėje (1855 11 26) įkvepia Praniauskaitę elegiškam eilėraščiui „Rauda“ („Tren“, 1856). Kartodama ir parafrazuodama *Pono Tado* invokaciją „Lietuva, tėvyne...“, ji mėgina surasti lietuviškų sąsajų, prisimena poeto pamiltą Kauno slėnį. Praniauskaitės publikacijos sukėlė visuotinį dėmesį ne vien Žemaitijoje, bet ir pasiekė Varšuvą, pasirodė recenzijos, komentarai. Kvalifikuoti kritikai Praniauskaitės fenomeną vertino kaip sporadinį liaudies kūrybos reiškinių, nepranokusį vidutinio lygio, įspėjo lengvo rimavimo pavojų.

Aukštindama Baranausko talentą, Praniauskaitė diegė jam *Konrado Valenrodo* ir *Vėlinių* autoriaus skelbiamą romantinę poeto pranašo viziją, jo egzistencinę paskirtį aukotis tautai, atsižadėjus savęs,

⁶² Varnių gydytojo V. Andriejausko dienoraštis // CVIA. – F. 1135. – A. 23. – B. 147.

⁶³ Rymkiewicz F. Karolina Proniewska // Po ziarnie. Wilno, 1861. – P. 272; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 209–210.

⁶⁴ Куколник П. // Виленский вестник. – 1860. – 19 янв.

artimųjų, net mylimos moters. Ji įtikino Baranauską, kad likimo suteiktas poeto talentas jį įpareigoja mokytis tam, kad įvykdytų pašaukimą.

Kur galėjo mokytis dvidešimtmetis vaikinai, už kurio pečių tik trys žiemos parapišė Anykščių mokykloje ir dvimečiai raštininkų „mokslo“ Rumšiškėse? Bajorystės dokumentų anuomet nereikalauta tik Varnių kunigų seminarijoje.

Baranausko dienoraštis nutrūksta jau Raseiniuose. Sedos ir Skuodo laikotarpis aprašytas iš karto vienu prisėdimu, kone išvykimo į Varnių kunigų seminariją išvakarėse. Savo apsisprendimą jis vadino „karščiausiu, nuo vaikystės puoselėtu troškimu patekti į dvasininkų luomą arba į kokį nors vienuolyną“. Šito puoselėto troškimo jokių pėdsakų neliudija nei ankstesnieji dienoraščio puslapiai nei laišakai ar eilėraščiai. Juose atsispindinti religinė praktika nepranoksta XIX a. visuomeninių normų⁶⁵. Dienoraštyje išvardintas ilgiausias rytmetinių ir vakarinių maldų, maldelių ir poterių sąrašas, arba tokie įrašai: 1853 02 05: „Patarėjas tarnavo mišioms“; 1853 02 08: „Patarėjui paliepus, tarnavau mišioms“; 1853 11 02: „Vėlinės. Giedojau egzėkvijas. Buvau mišių ir kapinėse“; 1853 12 08: „Buvau jutrinės, giedojau adynas. Ir sumos buvau“. 1855 m. Velykos – tai kone penkios dienos pamaldų bažnyčioje, poteriavimų ir giesmių namuose. Grįždamas į Raseinius, Baranauskas kartu su jį pavėžėjusiu broliu Jonu pakeliui atgieda „adynas“. Susidūrus su valsčiaus raštinės aplinka, jį buvo apėmęs laikinas nerimas: „Mano gi padėtis ir tokio luomo žmonių draugija Jums labai gerai žinoma – reikia tik vieną valandėlę visai užmiršti Poną Dievą, o vėliau niekas, (išskyrus tik bažnyčią) nei neprimins, nei pačiam nekils noras ar mintis.“ Matyt, būta ne tik valandėlių, bet ir mėnesių. Dienoraščio pabaigoje Baranauskas prisipažįsta išgyvenęs „tam tikrą proto ir jausmų stagnaciją“: „pradedant 1853 m., kai išvažiavau iš mokyklos, žmonėse be globos, o galbūt nuo 1850 m., kai atsisveikinau su šeima ir ryžtingai buvau priverstas pakeisti gyvenimo būdą ir apleisti visas maldos pratybas, kurių beveik nuo vaikystės rūpestingai laikiausi.“

Užtat nuo pirmųjų dienoraščio puslapių reiškiamas nepasitenkinimas dėl nevykusiai besiklostančio gyvenimo, nepasiekto mokslo pasaulio: „Ir pasilikau eilėkaliu, bemokslu poetu. Giliausia esmė ir kažkoki nesuprantami jausmai mane traukia kaip koks gaisras, pasaulis rodosi laimės šventovė...“ Savo sielos būsenos ir troškimų poetas nepajėgė išsiaiškinti: „Dar vaikystės metais kilusios mintys man žadino svajones ir ilgesį, kuris, atitrūkus nuo tėviškės, kaskart labiau auga. Jis kyla ir dėl neįvykdytų ankstesnių troškimų, ir dėl širdies prieraišumo prie šeimos, o svarbiausia, kad jis nesuprantamas, mano širdį traukia ten, kur protą įtempęs negaliu pasiekti. Trokštu jau ne laikinos garbės, bet po mirties arba dangaus tėvynėje.“ Kažkokių tarnybinių iliuzijų poeto turėta, bet jos dužo jau pirmaisiais tarnybos Vainute metais, paskui Raseiniuose, paskui itin dramatiškai Skuode. Apskritai Baranauskas teisingai, sakydamas, jog „reikėjo, kad kažkas stiprus pažadintų mane pirmykščiam gyvenimui“.

Kad Praniauskaitė ir jos šeima pastūmėjo Baranauską į kunigystę, kaip vienintelį realų kelią į mokslą, neabejotina, bet vargu ar mezaljanso* baimės skatinama, kaip tai teigia A. Vienuolis⁶⁶. Tuo sunku patikėti, žinant išdavystę pirmojo poetės mylimojo, pabūgusio bekraitės marčios⁶⁷, ir paskui prasidėjusią džiova, anais ir vėlesniais laikais pakirtusią daugelį jaunų lietuvių poetų. Poetės sesuo Teklė Borisevičienė buvo ištekėjusi taip pat už raštininko, jų buvusio dvaro tarnautojo⁶⁸. O. Praniauskas amžininkų apibūdinamas kaip žmogus „prakilnaus proto, jautulingos ir geros širdies, nepaprastos iškalbos; žmogus linksmas, štucaunas*, patogus apsėjime“⁶⁹. 1858 m. vasario 1 d. persikėlęs į Uteną, iš

⁶⁵ Anuo metu Panevėžio apylinkėse atsidūręs, būsimasis lenkų istorikas B. Limanovskis stebėjosi: „Visur pilna kryžių. Užeidinėjau į bažnyčias pakelėse ir mane nustebino kone stabmeldybę primenantis liaudies pamaldumas, kokio mūsų apylinkėse neregėjau (Limanowski B. Pamiętniki (1835–1870). – Warszawa, 1937 – P. 227).

* Mezaljansas – santuoka tarp nevienodos padėties asmenų. (Red.)

⁶⁶ Vienuolis A. Iš mano atsiminimų. – P. 239–244.

⁶⁷ Rymkiewicz F. Karolina Proniewska // Po ziarnie. – P. 269–280; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 213–214.

⁶⁸ M. Praniausko laiškas V. Čartoryskui, 1863 04 10 // Archiwum Czartorysskich. – (Kraków), Ew. 1560.

* Štucaunas – juokingas, linksmas, pokštininkas. (Red.)

⁶⁹ Tėvynės sargas. – 1898. – Nr. 4. – P. 33, 44–45.

karto įvedė lietuviškus pamokslus. Artinantis baudžiamos panaikinimui, užuot raminęs bruzdančius baudžiauninkus, O. Praniauskas įkalbinėjo ponus: „Palikit žmonėms jų sodybas, kurias lig šiolei valdė, o toliaus, kaip tenai bus.“ Jis iš sakyklos draudė dvarininkus, norėjusius paleisti baudžiauninkus be žemės: „Amžiais žmonės tarnavo jums, jūsų tėvams, senučiams, o dabar jūs norite nuskriausti žmones ir paleisti su terbomis!“ Įtūžę dvarininkai, prasidėjus sukilimui, skundė generalgubernatoriui Praniauską, kaip maištininką ir žmonių kurstytoją. Nuo 1859 m. gruodžio jis buvo iškvieistas į Peterburgą Mogiliovo arkivyskupijos sekretoriaus pareigoms, kurias derino su Žemaičių vyskupijos kanclerio ir Utenos klebono vieta. Peterburge O. Praniauskas pasakęs pirmą lietuvišką pamokslą⁷⁰. Peterburgo tarnyba jis buvo nusivylęs, bet į Lietuvą nebesugrįžo. Tikriausiai O. Praniausko pastangomis, savo globėjui Rumšiškėse A. Višnevskiui padedant⁷¹, Baranauskui pavyko gauti atleidimo raštą iš Valstybinių turtų rūmų ir įsigyti „už skolintus 10 rublių“ Telšių bajoriškosios mokyklos 4 klasių (1851–1856 m.) baigimo pažymėjimą⁷².

Kad Baranauskui nebuvo lengva apsispręsti, rodo jo įrašas dienoraštyje apie kelionę liepos 7–8 d. į Kalvarijos atlaidus. Nors ir nebūdamas „Dievo malonės būklėje“, poetas uoliai stengėsis „visų pirma susitaisyti su sąžine ir su pasauliu“. Rugpjūčio 11 d. Baranauskas vyko į Varnius laikyti stojamųjų egzaminų. Baranausko eilėraščių rinkinyje K. Praniauskaitės ranka įrašytas eilėraštis „Cudny krajobraz duszę zachwyca“ („Nuostabus vaizdas sielą pagauna“), pažymėtas K. P. inicialais ir rugpjūčio 15 d. data. Poetė ragino atmesti „niekingas žemės viliones“ ir žadinti „jasmus gimtąja kalba“:

Idźże tą drogą, Bracie mój młody,
Nic jeszcze niecmi Twojej pogody.

Bo gdy na ziemię zwrócisz Twe oczy,
Gorzka łza smutku wnet je zamroczy.
O! niepatrz na świat, nie słuchaj ludzi,
Głos ich w Twej piersi ogień ostudzi...⁷³

Beje tos pačios 1856 m. rugpjūčio 15 d. data pažymėtas Praniauskaitės eilėraštis ir kitam jaunam poetui, kaimynui baronui Eugenijui Renei, kurį taip pat kone tais pačiais žodžiais skatino atsidėti kūrybai:

Nie kryj swej pieśni, niech jej dźwięk uroczy
Ze świętej Żmudzi na świat Boży leci...⁷⁴

Tų 1856 m. Kalvarijos atlaiduose buvo pardavinėjama tik išėjusi iš spaudos Praniauskaitės poema apie Žemaičių Kalvarijos atlaidus „Festyna Wielkiej Kalwaryi Żmudzkiej“. Pirmoji poetės publikacija sukėlė Žemaitijoje visuotinį dėmesį. Rugpjūčio mėnesį Palangoje poetė garsėjo improvizacijomis. Spaudoje rodėsi sensacingi pranešimai apie poetės gyvenimą. Varšuvoje literatūros vakare skaityti jos kūriniai

⁷⁰ Kurjer wileński. – 1860. – Nr. 35.

⁷¹ ABR. – T. 2. – P. 109–111; ABLK. – P. 285–286.

⁷² Tumas J. Antanas Baranauskas. – K., 1924. – P. 26.

⁷³ Tai ženk tuo keliu, mano jaunasis Broli,
Dar niekas nedrumsčia Tavo ramybės.

Nes kai į žemę nuleisi savo akis,
Iš karto užtemdys jas karti liūdesio ašara.

O! Nepaisyk pasaulio, neklausyk žmonių!

Jų balsas užgesins ugnį Tavo krūtinėj...

⁷⁴ Neslėpk savo giesmės, tegu žavus jos skambesys

Iš šventos Žemaitijos skrenda į Dievo pasaulį...

susilaukė kuklaus vidutinio talento pripažinimo. J. Kraševskis poemą apie Žemaičių Kalvarijos atlaidus įvertino kaip primityviojo meno kūrinėlį, „nors ir neįgudusia kaimietės ranka rašytą, bet nuoširdų“⁷⁵.

Kuo gyveno Praniauskaitė 1857 m. ir ką rašė, nežinome. Melancholiški motyvai jos eilėraščiuose – skausmas, kančia, ilgesys, skriauda, nekalta Abelio auka – papildilo mirties nuojauta. Dovydo psalmės intonacija pasigirsta jos giliai iškentėtame eilėraštyje „Piligrime“, parašytame jau ligos ženkle:

Pielgrzymka

Bože! do Ciebie idę od rana,
A wieczór jeszcze daleki,
Tobie po drodze śpiewam hozanna,
W Tobie odpoczną na wieki.
Ach pójdę prędko – pójdę do Ciebie,
Nie będę szekać wieczora –
Ty się zlitujesz nademną w niebie,
Żem tak uboga i chora!

Jeszcze mi każesz śpiewać dla braci
Głosem skowronka ku wiosnie,
A ziemia moja w smutnej postaci,
I pieśni płyną żałośnie.⁷⁶

Jau ankstyvą pavasarį Praniauskaitės prašomas Baranauskas siuntė jai pluoštą naujų eilėraščių, kuriais jis lengvinęs vienatvės akimirkas Varniuose, jai dedikavęs: „O Wieszczo dostojna“ („O Kilnioji poete“), „Do Pieśniarki Żmudzkiej“ („Žemaičių giesmininkei“) 1857 03 05, „Siostrze w Bogu“ („Seseriai Dievuje“) 1857 03 19, „Dopisek do Równianki“ („Prierąšas puokštelei“) 1857 06 18. Baranauskas nepamiršo poetės nei „iškilmingoje gūdžioje tyloje“, nei daugiabalsiame kolegų šurmulyje. Tarsi stebuklu jis negalėjo patikėti, kad sėmėsi šviesą to meto Lietuvoje – tarp dviejų sukilimų – išlikusiame mokslo židinyje. Poetę, savo išgelbėtoją, jis minėjo maldoje „su dėkingumo ašaromis akyse“. Draugystės prisiminimų akimirkos vis užgaudavo „jo sielos stygas“ kaip bundantys pavasario pumpurai. Čia, po Varnių seminarijos mūrų skliautais, jam paramą teikė ištiestas jautrus globos delnas, tebeskambėjo įkvėpti poetės posmai, kurių jam vis dar norėjosi klausytis.

Niech pomysły wielkie, wieszczce

⁷⁵ Listy J. I. Kraszewskiego do redakcyi „Gazety warszawskiej“ // Gazeta warszawska. – 1856. – 14/26 października; 1856. – 13 listopada; Kronika warszawska. – 1856. – Nr. 144; Tripplin T. Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi. – Wilno, 1858. – T. 2. – P. 187–196.

⁷⁶ Dieve, pas Tave einu nuo ryto,
O vakaras dar toli.
Kelyje Tau giedu Hosanna.
Tavyje ilsėsiuos per amžius.

Ak greitai išeisiu – pas Tave, eisiu
Nebelaukdama vakaro.
Tu pasigailėsi manęs danguje,
Kad tokia vargšė ir ligonė!

Dar man liepi dainuoti broliams
Vyturėlio balsu pavasarį,
O mano žemė liūdesio apimta.
Ir dainos plaukia graudžiai.

Spłyną w rozdzwięk niepojęty:
W rozgłos cudny, pieśń natchnienia.⁷⁷
(„Do Pieśniarki Żmudzkiej“)

Praniauskaitei skirtame tų pačių 1857 m. kovo 16 d. parašytame eilėraštyje su motto, paimtu iš poetės eilėraščio, aukštino jos kūrybą ir poezijos galią apskritai. Dar po kelių dienų, kovo 19 d. datuotame eilėraštyje „Siostrze w Bogu“ („Seseriai Dievuje“) jis aiškina Praniauskaitės vaidmenį jo gyvenime: „Užtenka vien tiesiai pasakyti, / Kad pasaulis man buvo skaudus grabas, / O aš tame grabe tikras gyvas pasmerktojo lavonas...“ Poetės dainelės pažadinusios jo gyvybę. Tai dėl jų „atsigavo mano krūtinė naujiems darbams ir naujiems stebuklams“. Siųsdamas Praniauskaitei savo naujųjų eilėraščių rinkinį, Baranauskas rašo jai eilėrašį savo ir kolegos K. Kairio vardu:

Latami młodzi, przyjaznią starce,
Oba stateczni, oba rowieśni,
Równiankę skromnej w talentą pieśni
Święcimy Żmudzi słynnej pieśniarce.
(„Dopisek do równianki“)⁷⁸

Baranauskas gyveno aukščiausio kūrybinio pakilimo laikotarpį. 1857 metų vasaros atostogų metu Anykščiuose jis sukūrė „Dainu dainelę“.

Nežinia dėl kokių priežasčių 1858 m. pradžioje Praniauskaitė kartu su broliu ir motina persikėlė į Uteną. Tą pavasarį O. Praniauskas aplankė Baranausko tėvus Anykščiuose ir padovanojo, matyt, neseniai išėjusį literatūrinį žurnalą *Teka wileńska* (1857 m. Nr. 2), kuriame buvo spausdinti abiejų poetų eilėraščiai. Per 1858 vasaros atostogas Baranauskas kūrė *Anykščių šilėlį*. Tų metų rugpjūčio mėnesio Vilniaus periodinė spauda pranešė apie išspausdintą Praniauskaitės eilėraščių rinkinį⁷⁹. Vykdamas į Peterburgo dvasinę akademiją, spalio viduryje Baranauskas kelias dienas praleido Utenoje pas Praniauskus. Čia jis laukė Varšuvos–Peterburgo dilynimo. „Visuos trijuos buvo užimtos vietos. Iš svetimios šalies grįžt pradėjo svietai“, – rašė jis savo *Kelionėje Petaburkan*. Dieną ir naktį varpeliai ir dūdelės pranešinėjo dilynimo, geltonų pašto dvikinkų karietų judėjimą⁸⁰. Kaip liudijo L. Kondratovičius, į tą dilynimą patekti buvo beviltiška, nes jame paprastai visos vietos būna užimtos⁸¹. Ketvirtą dieną poetas išvyko pašto arkliais. Nuo Lūgos tęsė kelionę pradėtu tiesti Peterburgo–Varšuvos geležinkeliu. Poemoje *Kelionė Petaburkan* aprašydamas viešnagę Utenoje, Baranauskas pasidžiaugė, kad kanaunykas jį mylėjęs kaip sūnų. Poetės vardo jis neminėjo, nors skausmingas jos šešėlis lydėjo ne vieną to kūrinio eilutę. Būsimasis Peterburgo dvasinės akademijos auklėtinis tegalėjo prisiminti vien Marijos statulos Utenos bažnyčioje paguodą: „Šaukis, kai bus širdžiai sunku.“ Gal todėl ir tose poetiškosiose Baranausko giesmėse Marijai vėliau tolydžio liejosi aukšto dvasininko pareigų prislėgtos ir nedidelių žmoniškų teisių

---

⁷⁷ Tegu didelės pranašiškos mintys
Išplaukia negirdėtais sąskambiais:
Nuostabiais garsais, įkvėpta giesme.
(„Žemaičių giesmininkei“)

⁷⁸ Metais jauni, draugyste seniai,
Abu rimti, abu vienmečiai,
Kuklių talentais giesmių puokštelę
Skiriame Garsiajai Žemaičių giesmininkei.
(„Priešas prie puokštelės“)

⁷⁹ O. Praniausko laiškas A. Zavadskui, 1858 08 19 // MABR. – AF 818.

⁸⁰ Talko-Hryniewicz J. Z przeżytych dni. – Warszawa, 1930. – P. 29.

⁸¹ Kraštas ir žmonės. – V., 1983. – P. 147.

pasiilgusios širdies skundas, ištrukęs jau *Kelionės Petaburkan* atsisveikinimo giesmėje. Tikriausiai ne folklorinis įvaizdis, bet šiurpi nuojauta dėl paliegiusios bičiulės likimo pasigirdo paskutiniajame „Sudiev, Lietuva“ posme:

Sudiev, Lietuva! Man linksma buvo
Savo gyvent šalelėj.
Širdį man skaudžia, skaudžia ir griaudžia
Svetimojon važiuojant.

Sudiev tėveliams, broliams, sesiulėms –
Nebegreit pasmatysma!
Sudiev Anykščiams, sudiev Utenai,
Sudiev Lietuvos kalnams!

Kažin ar grįšiu – maž ten supūsiu
Žieminių Gudų pusėj.
Ė ir sugrįžęs savon šalelėn
Ašarėlėms paplūsiu.

Maž rasiu vargus, nelaimės-bėdas,
Maž nerasiu tėvelių,
Maž visa mano širdies patieka
Bus ant šaltų kapelių!..⁸²

Tie „Sudiev, Lietuva“ posmai Baranauską, matyt, visą gyvenimą užplūsdavo skaudžiais prisiminimais. A. Vienuolis vaizdingai pasakoja, kaip jis giedodavo juos „ekstazėje, prisimerkęs, pakėlęs galvą ir visa savo siela ir esybe siekdamas į nepasiekiamas aukštybes. O kai prieidavome prie žodžių „kažin ar grįšiu, maž ten supūsiu“, regėdavos, kad ir pati fisharmonija pradėdavo verkti žmogaus balso tembru“⁸³.

1859 m. gegužės 26 d. Praniauskaitė mirė. Poetė buvo palaidota Utenos bažnyčios šventoriuje⁸⁴. Prieš mirtį ji paprašė motinos sudeginti „visus popierius“. Motina nedrįso pasipriešinti mirstančios valiai. Brolio nebuvo namie. Po trejetos valandų atvykusi sesuo Borisevičienė berado tik kelis sąsiuvinius.

Laiko klodai nesugrąžinamai sulygino poetės kapo kauburėlį ir palaidojo Baranausko ir Praniauskaitės draugystės detales. Abu poetai sąmoningai sunaikino jos pėdsakus – dienoraščius, laiškus. Baranauskas, stodamas į kunigų seminariją, nepaliko jokių popierių, kurie būtų galėję jį vėliau kompromituoti. Paskutiniųjų metų dienoraščio puslapiai perrašyti iš naujo. Praėjus daugeliui metų, viename savo laiškų jis yra prataręs: „Nei jums seserys, nei tetulės, nei jaunos gražios mergaitės jūsų kudukystėje ir jaunystėje lietuviškai nečilbėjo. Pirmieji tiesos spinduliai man prote lietuviškai praspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino.“ Išskyrus Praniauskaitę, jokios kitos moters, įsipynusios į Baranausko gyvenimą, nežinome.

Praniauskaitės biografas F. Rimkevičius, džiovos nutrauktą poetės gyvenimo kelią susiejęs su jos nelaiminga pirmąja meile – jos pamilto vaikinio tėvai napanorėję bekraitės marčios, iškalbingai užsiminė:

⁸² Baranauskas A. *Kelionė Petaburkan* // Poezijos pavasaris, 89. – V., 1989. – P. 328.

⁸³ Vienuolis A. *Iš mano atsiminimų*. – P. 302.

⁸⁴ M. Brenšteino užrašai // MABR. – F. 165–380.

„Gal paskui ir sutiko širdį, kuri galėjo įvertinti, suprasti, pamilti tokia meile, kokia ji mylėjo, bet buvo jau per vėlu.“⁸⁵

Artimieji sąmoningai sklaidė tos draugystės istorijos atgarsius, gyvieji liudininkai savo prisiminimus nusinešė į kapus. Gal todėl ir J. Biliūnas, V. Kapsuko prašomas pateikti Baranausko biografijos faktų, galėjo pasakyti tiek težinas, jog „už parašytas eiles, rodos, patiko kokiai ten poniai, kuri paėmė jį į savo namus ir, pamačius jo išmintį, atmintį, atidavė mokslan, pamainius jo pavardę Baroną į Baranauską“⁸⁶. Pirmasis lietuvių literatūros istoriografijoje Praniauskaitės vaidmenį poetui įvertino V. Kapsukas, savo nebaigtoje studijoje apie Baranauską (1904–1905 m.) sakydamas, kad „ji tai ir sužadino Baronui lietuvių dvasią, sukurstė jam lietuvių kalbos ir senovės palikimų meilę“⁸⁷. V. Kapsukas pabrėžė jos gyvą tautinę sąmonę („jai jau buvo padariusi naujoji lietuvių dvasia savo įtekme“). Žemaitijos atleidų aprašyme jis įžvelgė patriotinių jausmų apraiškas („daugelyje vietų iš šitų jos eilelių matyti Lietuvos meilė“). Gausių literatūros istorijos bei literatūrai biografinių faktų prisirankiojęs J. Tumas-Vaižgantas nei XIX a. lietuvių literatūros apžvalgose, nei monografijoje apie Baranauską (1924), kur trumpai prasitarė apie poeto erotinių jausmų budimą jaunystėje, Praniauskaitės neminėjo.

Praniauskaitės mirtį karštai apgailėjo jos amžininkas M. Akelaitis. Laiške J. Kraševskiui 1859 m. rugpjūčio 30 d. jis rašė: „Mirė mūsų Karolina Praniauskaitė. Keturi mėnesiai praplaukė nuo jos mirties, o man rodosi, kad mūsų visuomenė apie tai nieko nežino. Prieš tris mėnesius nusiunčiau „Kronika [warszawska]“ redakcijai eilėraščių apie mirtį mūsų poetės, kuri kažkada dėkingai minėjo man Tavo vardą už „Žemaičių Kalvarijos“ sukritikavimą. „Kronika“ mano eilėraščių neišspausdino. Mielas Pone, teikis paminėti tą autorę savo laiškuose Gaz[eta] Wars[zawska redakcijai]. A. a. Karolina išvertė į lietuvių kalbą „Žalčio motė“ iš Tavo „Vytuolio raudos“. Žmonės mielai ją skaitė šių metų Žemaičių kalendoriuje.“⁸⁸

Praniauskaitė buvo paminėta *Aušroje*⁸⁹. Biografinių Praniauskaitės duomenų pateikė pokario metais V. Abramavičius savo straipsnyje apie L. Ivinskį. O apie Praniauskaitės ir Baranausko „tragišką sielų simpatijos“ istoriją prabilo A. Vienuolis jau senatvėje, remdamasis vaikystėje girdėtais senelės atsiminimais. Tie atsiminimai, jaukūs ir šviesūs, beletrizuoti rašytojo rankos, ne vienoje vietoje neatitinka faktų bei dokumentų. Aptinkami netikslumai verčia jais remtis gana atsargiai⁹⁰.

„TENAI LIETUVA PER AMŽIUS BUVO“

[...]

Varnių kunigų seminarija buvo įkurta 1622 m. Ji Baranauską pasitiko didžiuliais mūro rūmais, statytais 1721 m. Čia suplaukdavo netoli šimto jaunuolių iš visos Lietuvos. (1854 m. – 90, 1859 m. – 91 1861 m. – 112, 1862 m. – 120 klierikų). Dauguma jų buvo valstiečių kilmės. Stojantieji valstybinių žemių valstiečių vaikai turėjo gauti leidimą iš Valstybinių turtų rūmų. Pasitaikydavo, kad priimdavo baigusius tik Varnių paparinę mokyklą. Dalį jų išlaikydavo valdžia (18), kiti už mokslą mokėdavo tik pirmaisiais metais. Mokslas truko 3–4 metus. Visas seminarijos gyvenimas vyko lenkų kalba. 1856 m. Bažnyčios istorijos, dogminės teologijos, šv. Rašto ir homiletikos, giedojimo ir apeigų disciplinų mokė rektorius Aloyzas Šukevičius, inspektorius Jeronimas Račkauskas, trys profesoriai: Andrius Gabšėvičius, Jonas Novickis, Antanas Beresnevičius (ekonomas) ir sekretorius Melchioras Giedraitis. Kaip disciplinos dėstytojas lotynų ir rusų kalbos. Pirmamečiai alumnai gyveno vienoje didelėje salėje su lentinėmis pertvaromis, vadinamoje

⁸⁵ Rymkiewicz F. Karolina Proniewska // Po ziarnie. – P. 280–269; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 214.

⁸⁶ Biliūnas J. Raštai. – V., 1955. – T. 2. – P. 353.

⁸⁷ Kapsukas V. Apie literatūrą. – V., 1980. – P. 173–176.

⁸⁸ Biblioteka narodowa. – (Warszawa). – IV, 6460. – P. 444–446.

⁸⁹ Aušra. – 1883. – Nr. 8, 9, 10. – P. 288.

⁹⁰ Vienuolis A. Iš mano atsiminimų. – P. 237–254. Plačiau apie juos žr.: Mikšytė R. Antano Baranausko kūryba. – V., 1964. – P. 50–53.

dormitorijum, vyresnieji po kelis atskirose celėse. Paskaitos vyko salėje, vadinamoje muziejum, kurio sienos buvo nukabinėtos visų Žemaičių vyskupijos dignitorių portretais.

Varnių kunigų seminarijoje Baranauskas netrukus suartėjo su anykštėnu iš Liūdiškių kaimo Klemensu Kairiu (1836–1864)⁹¹. Artino juos ir gimtieji Anykščiai, ir bendri dvasiniai interesai. Baranauskas pajuto Kairio „menininko sielą“, gyvai atsiliepiantį nacionalinio atgimimo idėjai. Baigęs Ukmergės bajorų mokyklos penkias klases, Kairys sugebėjo rašyti eiles lietuvių, lenkų, net lotynų kalbomis, dailiai piešė, komponavo dainoms melodijas. Praslinkus pirmiesiems 1856 m. rudens mėnesiams, užsimezga Baranausko ir Kairio poetinis dialogas, nutviekstas aukštų tėvynės meilės idealų, jaunuolių bičiulystės džiaugsmo, papildomo ne vien audringų pokalbių, bet ir susimąstymo tylos. Eilėraštis gena eilėrašį. Baranauskas ragina Kairį savo kūryba įsijungti į lietuvių tautinės kultūros darbą, kad „garsas Lietuvos būt girdėtas toli“. Apsisprendęs kalbėti ir rašyti lietuviškai, (1856 11 22) Baranauskas išreiškia Kairiui programinį linkėjimą:

Suskambint kankliais mūsų žemės garso,
Idant Lietuva iš ilgo ir skerso
Iš Tavo giesmės dangiškų prajėvų
Pažintų darbus senolių ir tėvų.
(„Pasveikinimas dienoj varduvių“)

Eilėraštyje iškelta lietuvių poetinės kalbos abstrakčių sąvokų leksikos problema patvirtina poetą susipažinus su kitataučių priekaištais lietuvių kalbai:

Samprastė silpna, per tamsi, per jauna,
Žodžių dėl dūšios pajautos negauna <...>
Tai su kokia gi reikšiu geisles manta,
Kad žodžiais kalbos dūšios nesuprantu.
Stambiam liežuvij užpainioklė tokia,
Kad reikšt nemoka, ką širdis suvokia.

(Po pusės šimto metų Maironis dar guosis: „ir ant vieno sakinio reikia ne kartą rymoti ilgomis valandomis“.)

Baranauskas savo tarmės leksiką stengėsi papildyti žodžiais iš žodynų ir kitų tarmių, o kartais ir savo paties sukurtais naujadarais, kuriuos ir suprasti nelengva, pvz. geislės – troškimai, samprastė (tarmiškai sumprastė) – supratimas, užpainioklė – painiava ir kt. Siųsdamas Kairiui eilėrašį „Ad eundem“ (1856 11 30), jis taip aiškino posmą:

Su Tavim perbėgi linksma puse vaido,
Kur tamsios dūšioj niaukos išsisklaido
Ir iš nuoliūdos šešuolėčio kreivo
Aikšdama skaisti viškai nusiblaivo,

naujadarus: „„vaido“ sau leidau padaryti iš žodžio „vaidenos“ – svajojosi. Čia reiškia svajonių kraštą. „Niaukos“ – kažkoks užtemimas, debesuota. „Aikšt“ – nuo žodžio „aišku“ leidau pritempti ligi žodžio formos.“⁹²

⁹¹ ABLK. – P. 181–192; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 21–27, 117–145.

⁹² CVIA. – F. 378. – A. 220. – B. 200. – L. 715.

Tuo pačiu metu jis sukuria nedylančios meninės įtaigos posmų, remdamasis šnekamosios kaimo žmonių kalbos poetika:

Kaip grūdeliais dirva užsėta
Vasarojaus, rugio ar kviečio,
Žaliom vilniom ant viso lauko
Tykus vėjas po varpas plauko.
(„Laimėtini daiktai“)

Baranausko ir Kairio poetinis dialogas – tai kelias „sudėt širdies našta / Draugiškoj kalboj apie gimties kraštą“. Prie jų netrukus prisilieja kiek vyrėlesnis Pranciškus Viksva (1832–1908), domėjęsis Lietuvos istorija. Niekieno neraginamas jis išvertė iš lenkų kalbos religinių skaitinių knygele. Pasivadinę triumviratu, jie seminarijos koridoriuose išdrįso viešai šnekučiuotis lietuviškai!..

Po metų P. Viksvai baigus seminariją, o Kairiui išvykus tolesnių studijų į Peterburgo dvasinę akademiją, Baranauską užklumpa vienatvė: „Nes nors nemažas kolegų būrys, / Bet nei vienam nerūpi mano jausmai. / Jei kas ir pasiklauso, lekia šalin nustebęs / Ir rėkia, ir šaukia: „Pašėlęs, pašėlęs!“⁹³ Kokios mintys galėjo bauginti nuolankiuosius Varnių seminarijos auklėtinius? Gal žodžiai „Darbuokimės bandromis jėgomis, nes tai ne vieno jėgoms“, kuriuos citavo ir kuriems pritarė P. Viksva: „Pašauktas tavo balsu, stoju eilion draugystės, prižadėdamas, kiek galėsiu, procavoti*.“ Į p. Viksvos pasiryžimą nuo šiol vartoti lietuvių kalbą, „kuria kalbėjo mūsų tėvai ir prabočiai, mūsų Utėnesai, Mindovsai ir Vitoldai“⁹⁴, Kairys atsako energingomis nacionalinio pasipriešinimo eilutėmis:

Do mūsų tūlas – do nenumiręs,
Do tvirtos krūtys – širdys nepuvę,
Viso pritenka, ir grūdo yra,
Tegul tik žemėn išdirbtom byra <...>
Negana sėti – reikia išarti,
Ir nuo galvijų uždėti kartį.⁹⁵

Jau Varniuose pradeda diferencijuotis Baranausko poeto ir kalbininko interesai. Kaip poetas jis atsimuša į gimtosios kalbos problemų barjerą. Po istorijos kirviu „išsaugota tik prasčiausių ir labiausiai prislėgtų žmonių“, ilgainiui tapusi „bejėgišku kaimyninių kalbų lopiniu“, lietuvių kalba reikalinga tūkstančio rankų. Taip rašo 1857 m. Baranauskas stambiame rašinyje „Apie Žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą“, išdėstęs bendrinės kalbos sukūrimo ir tarmių tyrinėjimo problemas. Su romantiniu įkarščiu Baranauskas įrodinėjo kalbos ir tautos istorijos ryšį, tvirtindamas, kad lietuvių tauta, praeityje sukūrusi galingą valstybę, turėjusi turtingą kalbą ir taurią pagonišką kultūrą. Jis tvirtino, kad pirmą smūgį lietuvių tautiškumui sudavęs krikščionybės įvedimas, antrą – unija su lenkais. Baranauskas pasiūlo pirmąją lietuvių tarmių rinkimo programą: „reikia pirma iširti kiekvienos parapijos, net kiekvieno kaimo kalbą, palyginti tas visas tarmes, nustatyti jų skirtumus ir, atrinkus iš jų visa, kas reikalinga, visų pirma atkreipti dėmesį į kalbos prigimtį, stiliaus grakštumą ir aiškumą. Reikia surinkti ir peržiūrėti visus liaudies priežodžius, padavimus ir dainas, kuriuose lietuvių liaudis dar pagonišką vaizduotę, išreikštą anuometiniais žodžiais ir posakiais, perdavė iš kartos į kartą ir išsaugojo tartum kokią simbolinę

⁹³ Beje, žodis „szalony“, XX a. pr. J. Sniadeckio pavartotas romantikams apibūdinti, po 1831 m. sukilimo tapo patriotinių idealų asmenybės sinonimu. (Kowalczykowa A. Romantyczni szaleńcy. – Warszawa, 1977. – P. 66, 71.)

* Procavoti – dirbti, triūsti. (Red.)

⁹⁴ P. Viksvos laiškas Baranauskui, 1858 01 05 // LLTIR. – F. 1–593; ABLK. – P. 304.

⁹⁵ Mielas broslau lietuvi // Tauta ir žodis. – 1931. – Kn. 7. – P. 322–325; Ant upės krašto blindelė auga. – P. 125–126.

šventybę net iki mūsų laikų. Užbaigus tą darbą, lietuvių kalboje atsiras apščiai žodžių ir formų, tinkamų išsiversti be jokios svetimkalbystės ir iš vartosenos lietuvių liaudžiai gerai žinomų. <...> Tuo būdu iš tūkstančio spindulių susidarys šviesa lietuvių liaudies charakteriui, papročiams ir senovės istorijai nušviesti. Šiandieninės apšvietos liaudyje išplitimas per papapines mokyklas gali nemažai prisidėti, supažindinant visus lietuvius su pastoviomis formomis, priimtomis lietuvių literatūroje, o paskui jas įvesti į kasdienę naujosios kartos vartoseną. Tai yra vienintelė priemonė lietuvių arba žemaičių liaudies apšvietai pakelti. Kadangi liaudies apšvietą kelti yra žemaičių kunigų uždavinys, taigi jų pareiga yra ir tobulinti lietuvių kalbą, juo labiau kad ir aukščiau nurodytų priemonių niekas negali naudingiau pavartoti. Kiekvienas klebonas laisvomis nuo pareigų valandėlėmis gali užrašyti visas pastabas, liečiančias kalbą, vartojamą jo parapijoje, ir ilgainiui tokių pastabų rinkinį pateikti lietuvių kalbos tyrinėtojams, kurie lygiai lengvai iš gatavos medžiagos gali sudaryti žodyną, gramatiką ir kitas taisyklių knygas. Ir taip tų architektų rankomis galėtų ilgainiui iš tų smulkių plytelių iškilti didžiulis pastatas, skirtas lietuvių tautos švietimo šventovei.“⁹⁶

Varniuose Baranauskas išvysta tik ką išėjusią įžymiausio indoeuropeistikos tyrinėtojo vokiečių kalbininko Augusto Šleicherio (1821–1868) pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką (*Handbuch der litauischen Sprache*. – Prag, 1856–1857. – Bd. 1–2). Išgirsta apie jo kalbų degradacijos teoriją, senas kalbas lyginusią su sutręšusiais stuobriais, o naujas – su jaunais medeliais. „Mirštančios“ lietuvių kalbos idėja sudarė jo pagarsėjusios genealoginio medžio teorijos („Stammbaumtheorie“) pagrindą.

Baranauskas, vos nusimetęs valsčiaus raštininko mundurą, visu savo jaunu ir atkakliu protu sukyla, pasiryžęs įrodyti, kad lietuvių kalba nėra mirštanti kalba. Seminarijos kolegai Antanui Valentui 1858 06 12 jis rašo vardadienio „Geražodį“⁹⁷. Poetas „trejas amžių devynerias“ išstovėjęsiai lietuvių kalbai pranašauja ne sunykimą, bet ilgą ateitį – „kitas trejas devynias“. Nuo lietuvių kalbos – seno ažuolo įvaizdžio jis pereina prie platesnių istorinių apibendrinimų, prisimena garbingas lietuvių kovas su kryžiuočiais. Audras ir viesulus atlaikiusio ažuolo stuobrio įvaizdžiu jis personifikuoja tą Lietuvą, į kurią sudužo kryžiaus vardu pažymėtas visos Europos plienas:

Stuobris apdžiūvęs stovi.
Šakoms savo supynė
Visą stipriai pagriovj:
Stuobriu stovi tėvynė. –
Čia suklupo galiūnai;
Stuobrio lapus nudaužę
Ir šakeles nulaužę,
Sutrupėjo perkūnai.
Ė tas senis pražilęs,
Suretėjęs, apskilęs
Stipriai stovi ir šypso,
Kad jo kirtėjai drybso.

Dėlto, broli lietuvi,
Do neesam pražuvę!

⁹⁶ O mowie ludu žmudzkiego i litewskiego // LLTIR. – F. 1–209; ABLK. – P. 210–215.

⁹⁷ Paskui, 1883 03 28 laiške H. Veberiu, Baranauskas paminės dar kartą jaunystės draugą Antaną Valentą, Kupreliškio kunigą, ketinusį apmokėti *Ostlitauische Texte* spaudos išlaidas.

Kad Varniuose gyvai diskutuotos minėtos vokiečių indoeuropeistų teorijos ir jų samprotavimai apie mirštančią lietuvių kalbą, liudija Baranausko eiliuotas laiškas Kairiui (1858 06 13), kuriame jis aukštino savo kolegą argumentus, griaunančius vokiečių, lenkų ir rusų indoeuropeistų interpretacijas:

Tu, pasikėlęs padangėn iš karto,
Senobių darbus pažinai iš arto
Ir skrendi skrendi aukštybėn iš tyko.
Drąsaus vokiečiai užpakalyj liko,
Šviesaus slovėnai su tavim nelygsta.
Išvydai kelmą, iš kur kalbos dygsta.
Tikros teisybės rankiodamas grūdus,
Žmonėm parodai istorijos blūdus
Ir drąsiai šaknis neteisingas rauni.
Do drąsiau naujus mokslo žiedus krauni.
(„J. M. K. K.“)

Baranausko samprotavimai apie lietuvių kalbą pasiekia A. Kašarauską. „Klausi manęs, ar neišmintingas Tavo žingsnis, kad prižadėjai kun. Kašarauskui teikti savo pastabų ir žinių apie lietuvių kalbą? Neišmintingas būtų tuo atveju, jei, galėdamas padaryti paslaugą savo tėvynainiams, nenorėtum išnaudoti pasitaikančios progos. Lietuvių ir žemaičių kalbų skirtumas turi būtinai užleisti vietą jų susivienijimui ir sukūrimui iš jų dviejų tiktai vienos tarpinės kalbos“, – drąsina jį Kairys⁹⁸. A. Kašarausko prašomas surašyti savo krašto dainų natas, Baranauskas laužo galvą dėl „paslapties, kaip išreikšti tą nuostabų graudulį ir ilgesį, kuris sudaro tikrąjį liaudies dainų grožį“ (1858 03 14). Neabejotinai jam žinomas L. Rėzos tvirtinimas, kad lietuvių liaudies dainos negalima suvaržyti meno varžtais, kad „užrašant ir pažymint ją gaidomis, dingsta tai, kas gražiausia ir ko negalima išreikšti“⁹⁹. Baranauskas užrašinėja anykštėnų liaudies dainas, jų melodijas, vestuvinės raudos ištrauką, etnografinius pasakojimus apie sambarves, kumeliuko krikštynas, Vėlių Velykas, Ledų dieną, laumės juostą ir t. t.¹⁰⁰ Atostogų parvažiavęs į tėviškę, pats rinkdavo, buvo prisikalbinęs ir brolius talkininkauti: „Jonui primenu priežadą: ...mįsles, priežodžius, pos...“¹⁰¹. Net liaudies medicina domėjėsis: „30 gatunkų* surinko, žinodavo, kokias žoleles nuo kokios ligos liekarstva**“¹⁰².

1857 m. kovo mėnesį parašytieji keli jautrūs eilėraščiai Praniauskaitei nepalieka jokių melancholijos ar kartėlio pėdsakų Baranausko ir Kairio poetiniame dialoge. Baranauską užvaldo poeto pranašo, tautos egzistencinių vertybių sergėtojo ir skelbėjo problema, jo poetinio žodžio ir vaidmens pavergtos tautos gyvenime misija. Valingą jo balsą retsykiais pristabdo drovios intonacijos: „Neduok pagirties giesmei mano tuščiai“, „Dėlto neteisai taip senobėj skardų / Man pripažįsti giesminyko vardą“.

Tose intonacijose ryškėja dvasinėje seminarijoje diegiamo nusižeminimo, savęs niekinimo, nuolankumo atmosfera, išlikusi ir po pusės amžiaus V. Mykolaičio-Putino atmintyje: „ta jo „puikybė“ būdavo paprasčiausias pasitenkinimo jausmas dėl kokio nors pasisekimo arba nekalta svajonė apie

⁹⁸ K. Kairio laiškas Baranauskui, 1858 03 14 // ABLK. – P. 298–299.

⁹⁹ Rėza L. Lietuvių liaudies dainos – V., 1958. – T. 1. – P. 353.

¹⁰⁰ Jurgutis V. Keli Anykščių krašto tautosakos užrašymai // Bibliotekų darbas. – 1985. – Nr. 1 – P. 28–29.

¹⁰¹ Iš nuplėšto laiško // LLTIR. – F. 1–604. – L. 32.

* Gatunka – rūšis. (Red.)

** Liekarstva – vaistas. (Red.)

¹⁰² Vailokaitis J. Šis tas prie vyskupo Ant. Barono biografijos // LLTIR. – F. 1–617.

ateitį.“ Liudo Vasario žodžiai: „Poetas? Poezija? Ne! Visa tai turbūt ne man“¹⁰³ pratęsia Baranausko eilėraštį K. Kairiui:

Porzuc więc, Bracie, te pieśni pochlebcze,
Nie budź w mym duchu buntowniczej włości,
Co prawom Bożym urąga i depcze,
Torując drogę do wiecznej przepaści.
Nakłaniaj raczej, bym we łzach i skrusze
Modlił się, szuwał i wzrastał w otusze.
(„Na pochlebne echo“)¹⁰⁴

Baranausko nuoširdžios pastangos Kairį įjungti į poetų eiles didesnių rezultatų nepaliko. Kairys savikritiškai suvokė Baranausko talento pranašumą ir apsiribojo eiliuotais laiškais. Vienas iš jų, žinomas „Dienelė brėkšta“ vardu, buvo ilgai dainuojamas anykštėnų kaip liaudies daina.

Kairys brangino Baranausko bičiulystę ir ja mokėjo pasidžiaugti:

Antaniuks mano dažnai atrašo
Ir aš jam tankiai nuleidžiu raštą
Ant Žemaitėlių-kukučių kraštą,
Prašydams sunkos nuo jo nors lašo.

Bet gaivališką, žemišką jaunystės džiaugsmą, pajutus dvasinę atramą savo užmojams –

Buvome abu linksmi ir sveiki
Kaip jaunas dvikamienis medis,
Kupinas syvų ir kvapnių žiedų...

būsimasis dvasininkas jau buvo išmokytas tramdyti viduramžiškos askezės reikalavimais: „Bet tegu mane visada Dievas apsaugo nuo to, / Kad tą laimę priskirčiau vien žmogui!“¹⁰⁵

Baranauskui, jam plačiai pagarsėjus poetiniu talentu, pats M. Valančius paveda sukurti giesmių naujam giesmyno leidimui. Tokiu būdu M. Valančiaus *Kantičkę* pabaigoje atsirado skyrius, antrašte „Artojų giesmės šventos“, kur buvo nurodytas jų autorius: „Tas penkias paeiliui padėtas giesmeles parašė klierikas Antanas Baranauskis.“¹⁰⁶ Baudžiauninkui artimu turiniu, poetiškais vaizdais, sodriu sodžiaus žodynu, sklandžiu eiliavimu tos giesmės išsiskiria iš šio giesmyno¹⁰⁷, bet ir apskritai iš visos to meto religinės poezijos. Jose plačiai vaizduojama kaimo žmogaus vargana butis, jo nepabaigiami rūpesčiai ir darbai, tuos darbus lydintys smūgiai, nesėkmės, nelaimės:

---

¹⁰³ Mykolaitis-Putinas V. Raštai. – V., 1959. – T. 3. – P. 35, 308.

¹⁰⁴ Liaukis, broli, tomis pagyrų giesmėmis

Nežadink mano sieloje maištingų galių,

Kurios Dievo teises niekina ir trypia,

Tiesdamos kelią amžinon pražūtin.

Verčiau nuteik, kad su ašaromis ir nusižeminęs

Melsčiaus, budėčiau ir kilčiau aukoje.

1857 05 10.

(„Atsiliepiant į pagyrų aidą“)

¹⁰⁵ Ant upės krašto blindelė auga. – P. 127, 143.

¹⁰⁶ Wołonczewski M. Kantyczkas arba kninga giesmu. – W., 1860. – P. 699–712.

¹⁰⁷ Tumas J. Antanas Baranauskas. – P. 109.

Tėve vargdienių, Rėdytojau viso,
Štai mums varguose net akys pratyso,
Kasdien visokiom nedaliom prispausti,
Nei Tavo loskos* nebegalim jausti.
Dirbam, kamuojams ir prakaito plūstam,
Ir liete mirkstam, ir ant saulės džiūstam,
Ė pilni vargo ir prakaito pilni,
Dažnai suklumpam po pagundų vilni.
Jei daržai pūsta, jei galvijai puola,
Jei kada pievos neželia, prapuola,
Jei dirvoj javo neužauga vaisius,
Arba kitokius kryžius kenčiam baisius,
Dažnai sumurmam sopuliais aptvinę,
Dažnai išblaškom viltį paskutinę,
Gaištam nedalioj, è aklybėj savo
Niekad neprašom padėjimo tavo.

Baranausko giesmėje kaimo žmogų parklupdo ne pageidų vėjai, ne pagundų vilnys, bet nepakeliama baudžiamos našta. Atsigręžęs į altoriaus „mūką“*, jis gaudinosi dėl savo kryžių, sopulių ir nevilties. Baranausko „Tėve vargdienių“ pratęsė širdinguosius A. Strazdo „Pulkim ant kelių“ posmus, bet neprigijo bažnyčiose gal dėl to, kad pernelyg plačiai ir gaudžiai kalbėjo apie artojų žemiškąjį gyvenimą ne bažnytinės leksikos, bet autentiško, kaimo kultūros suformuoto meninio mąstymo intonacijomis, sodietiškais žodžiais.

Reto vaizdingumo lietuvių religinės poezijos posmai suskambo giesmėje:

Viešpatie, tavių šaukiams giluman prasmegę,
Gelbėk mum, šitai skęstam, tu gi, Dieve, miegi.
Šitai vilnios pagundų iš visur patvino,
Nei kelio, nei ratunkų** dūšia nebežino.

Šitai vėjai pageidų paskėlė, sujudo.
Menką mūsų laivelį skandena ir žudo,
Vilnios, vilnios ir vilnios iš visur be galo,
Štai širdis mum sustingo ir veidai nubalo.

Kelkis, Viešpatie! kelkis, liepk tvanam nutilti,
Sugrąžink mums pakajų***, malonę ir viltį...

Dovydo psalmės įžangą ir biblinės alegorijos – audros jūroje nutildymo įvaizdį poetas sulydė į žmogaus vidinės kovos alegorinį paveikslą, kuriame žmogaus prigimties sveikosios jėgos grumiasi su jį žudančia aplinka, kovoja gėrio ir pikto pradai. Biblinės aliuzijos emociingumą sustiprina giesmės

---

* Loska – malonė. (Red.)

* Mūka – nukryžiuoto Kristaus figūra. (Red.)

** Ratunka – išsigelbėjimas, išeitis. (Red.)

*** Pakajus – ramybė. (Red.)

pradžioje panaudotas archajinis kreipinys „taviep“, tarminės leksinės lytys „pageidos“, „vilnios“ ir t. t. Retoriniai pakartojimai: „šitai vilnios pabundu...“, „šitai vėjai pageidų...“, „vilnios, vilnios ir vilnios...“, akcentuoja siūbuojančią eilučių ritmiką ir jas pripildo aliteracinio melodingumo. Biblinėje vizijoje atsivėrusi kaimo žmogaus maldos gilybė, su didele emocija įkrova paversta meniniu išgyvenimu, atskleidė poeto talentą ir žavėjo ne vien Vaižgantą. Pastebėjęs, kad „Artojų giesmėse apskritai baudžiamos ir priespaudos parklupdytas žmogus skęsta ne nuodėmėse, bet varguose, J. Aistis apgailėjo, kad mes Baranauską žinom tik kaip *Anykščių šilelio* ir dar vienos kitos dainos autorių¹⁰⁸. Religines giesmes Baranauskas rašė bei vertė ir vėliau¹⁰⁹.

Baranauskas Varnių kunigų seminarijoje mokėsi tik dvejus metus (1856–1858), bet čia jis subrandino savo geriausius kūrinius. Jau antraisiais mokymosi metais (1857) jis parašė „Dainu dainelę“ – vieną labiausiai programinių savo kūrinių. Rašė jis tikriausiai per vasaros atostogas Anykščiuose, kaip ir kitus savo stambiuosius kūrinius.

Žvelgiant į kalnų juosiamą akiratį Anykščiuose – Piliakalnio, Kepurkalnio, Smėliakalnio, Storių viršūnes, o gal gaivinant širdžiai mielus kelionių per kalvotąją Žemaitiją prisiminimus, brėžėsi didinga senovės Lietuvos vizija. Ji kėlė A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo*, o gal S. Daukanto *Būdo* vaizduojamos, giriose glūdėjusios pagoniškosios Lietuvos asociacijas:

Kalnai ant kalnų, è ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva per amžius buvo
Kaip sako mūsų seneliai.

Ten miškai snaudė, ten meškas gaudė
Kasdien lietuviai iš seno.
Užė braškėjo medžiai nuo vėjo
Ten, kur lietuviai gyveno.

Ant smėliakalnių, ant piliakalnių
Ažuolai švęsti kerėjo, –
Ir tie dievaičiai, kuriuos žemaičiai,
Kuriuos lietuviai turėjo.

Baranauskas pirmasis lietuvių poezijoje suformulavo istorinės Lietuvos sampratą: „Tenai Lietuva per amžius buvo...“ Plačiai atsivėrusiais šventųjų girių ir piliakalnių vaizdais jis pirmasis prabilo apie jos garbingą senovę, kėlė iš užmaršties jos herojišką praeitį. Poetizuodamas tuos laikus, kai ji „labai plati buvo“, kai „niekur nebuvo vergijos“, jis idealizavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę bei socialinę santvarką. Kaip ir S. Daukantas, Baranauskas tvirtino laisvę esant žmogaus įgimta teise („Ant laisvės leisti <...> Lietuvos žmonės“). Laisvės praradimą poetas laikė didžiausia krašto nelaime. Feodalinė priespauda įžvalgiai aiškino visų socialinių negerovių priežastis: „Žmonės prispausti pradėjo jausti / Dažnai ir badą, ir marą.“

Nuo mažens patyręs „svieto suspausto, prakaitu plausto“ godas, Baranauskas poeto pranašo žodžiais skelbė naujos humanistinės santvarkos idealą:

Dievas gelbėjo ir pažadėjo,

¹⁰⁸ Kossu-Aleksandravičius J. Antano Baranausko bažnytinės giesmės // Šviesos keliai. – 1935. – Nr. 1. – P. 29.

¹⁰⁹ Baranauskas A. Dvasiškos giesmės. – K. 1909.

Kad nebus ponų ir dvarų.

Baranauskas pirmasis į lietuvių poeziją perkėlė griežto socialinio protesto šūkius, plačiai skambėjusius baudžiavos panaikinimo išvakarėse vis dažnėjančiuose baudžiauninkų maištuose ir bruzdėjimuose. Poetas, kunigų seminarijos auklėtinis, siūlė paguodos ieškoti bažnyčioje: „Nors ponai spaudė, bažnyčia glaudė / Lietuvos prastus žmones.“ Bažnyčia „ugdė kantrybę, meilę, stiprybę“ ir buvo švietimo, moralės bei socialinio teisėtumo autoritetas. Panašiai tvirtino krikščioniškojo socializmo ideologai (F. Laméné), skelbdami prigimtinę žmonių lygybę ir būtinybę išsivaduoti iš socialinės priespaudos. Be ponų ir dvarų gyvenimą skelbiantys šūkliai baudžiavos panaikinimo išvakarėse, bruzdėjimų ir neramumų laikotarpiu 1856–1861 m. Lietuvoje skambėjo taip garsiai, kad maištaujančius baudžiauninkus, kurie sukilo prieš ponus, nėjo lažo, nedirbo dvarui, Vilniaus generalgubernatoriaus Nazimovo kareiviai malšino mirties bausmėmis, negyvai užplakdami rykštėmis. Ir bažnyčia neilgai galėjo glausti juos „po savo sparnu“. Carinės administracijos įpareigotas žemaičių vyskupas M. Valančius 1859 m. spalio 17 d. aplinkraščiu kreipėsi į kunigus, kad jie „nereikalinga užuojauta net ir be jokių blogų tikslų nekiršintų valstiečių prieš dvarininkus“, būtų atsargūs pamoksluose ir vengtų užuominų, galinčių kelti nesantaiką, tuo labiau, kad „šio krašto dvarininkai pirmieji suskato rūpintis valstiečių buities pagerinimu“¹¹⁰.

Baranausko kūrinys, ypač jo veržli pabaiga, ne tik išreiškė, bet ir kurstė nerimą, drumstė protus naujo gyvenimo lūkesčiais:

Užia šileliai, kriokia upeliai
Ir kalnai staugia tarp vėjų;
Pievos žaliuoja, girios linguoja –
Auklėja kelio vedėją.

Gal ir nesuvokdamas istorinėje epochų sandūroje krašto laukiančių dramatiinių įvykių tikrojo dydžio, poetas iš tikro pranašiskai tvirtino „Štai diena aušta, naktis išlaužta“ ir kėlė jaudinantį Lietuvos ateities klausimą:

Bet koks mums žodis tiesą parodys,
Koks keliavedys ves kelią?
Ant laisvės leisti linksmi ir skaisti
Ko klausys Lietuvos žmonės?

Priespaudos našta nusimetusiam krašte Baranauskas matė didžiulį poeto-pranašo vaidmenį, nurodantį tautai tikrąsias dvasinės kultūros vertybes – kelią laisvam, doram ir šviesiam gyvenimui.

„Dainu dainelę“ atspindėjo 1863 m. sukilimo išvakarėse neramumų ir bruzdėjimo situaciją. Romantikų pamėgtas praeities ir dabarties kontrastas kūrinyje – baudžiavos ir carinės priespaudos laikais primenami garbingos senovės vaizdai skiepijo tautinės savigarbos, nesitaikstymo su prievarta, teisybės ilgesio jausmus. Išsivadavimo iš priespaudos viltis kėlė veržli, optimistinė kūrinio pabaiga.

Pradėjęs kūrinį liaudies dainos citata (Dainu dainelę) ir pasišovęs dainuoti „senųjų žodeliais“, Baranauskas ir senovės Lietuvos vizijai ieškojo vaizdo tautosakos lobiuose. Tartum iš stebuklinių pasakų su stiklo kalnais, šimtabokščiais pilių kuorais, kuriuos pylė ir statė milžinai, saugojo devyngalviai slibinai, iškilo kalnų ant kalnų peizažas. „Pasakojimą apie milžinus aš patsai esmu kitkart Anykščiuose girdėjęs“, –

---

¹¹⁰ LLTIR. – F. 1–680. – L. 28.

rašė H. Vėberiu (1876 01 26), – „taip pat ir pasakas apie meškas.“¹¹¹ Tautosakinio pasakojimo intonaciją primena ir laipsniavimo principu kuriama frazė „Kalnai ant kalnų, è ant tų kalnų / Kalnai ir maži kalneliai“.

XIX a. viduryje lietuvių poezija dar neturėjo eilėraščio termino. Baranauskas visus savo kūrinius tebevadino giesmėmis (plg. A. Strazdo *Giesmės svietiškos ir šventos*). Ir „Dainu dainelę“ buvo skirtas dainuoti kūrinys ir ilgiausiai dainuojamas iš visų poeto kūrinių. Jam melodiją sukūrė Kairys. „Dainu dainelę“ nepasiduoda „taisyklingai“ perskaitoma: skaitant dainuotiniai kirčiai nustelbia gramatinius, skaitymas pereina į recitaciją ir sukelia norą dainuoti. „Taisyklingas skaitymas užmuša jos dvasią“, – tvirtina M. Miškinis¹¹². Kūrinį atsiminti palengvina folklorinio pasikartojimo poetika ir vidiniai rimai. Iš pasikartojimų ištiesai sukomponuota pirmoji kūrinio strofa, prasidedanti liaudies dainos „Dainu dainelę“ žodžiais:

Dainu dainelę, savo giesmelę,
Apie klapatus, vargelius
Lietuvos krašto, ne taip iš rašto
Dainu senųjų žodelius.

Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 7–46, 53–66.

---

¹¹¹ Litauische Mundarten / Gesammelt von A. Baranowski. – Leipzig 1920. – T. 1. – P. 67. Beje, liaudies kultūros stebuklingųjų pasakų klodams senovės didvyrių vizijų artimumą yra pastebėjęs ir V. Kavolis (*Sąmoningumo trajektorijos*. – Chicago, 1986. – P. 89).

¹¹² Miškinis M. *Lietuvių literatūra*. – K. 1939 – D. 1. – P. 243.